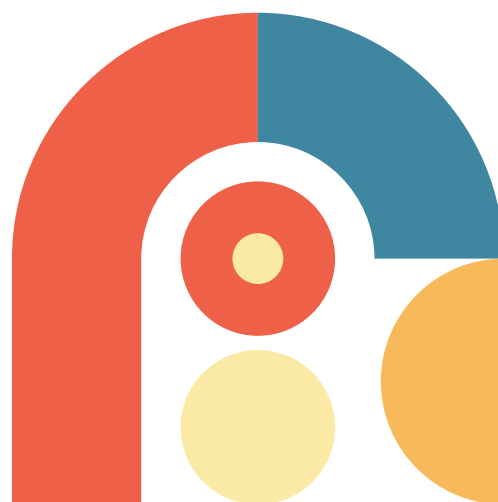

PRIRUČNIK

**O SPRJEČAVANJU I BORBI
PROTIV RADIKALIZACIJE MEĐU
MLADIMA U EUROPI**

NASLOV:

Priručnik o sprječavanju i borbi protiv radikalizacije među mladima u Europi

PROJEKT:

„Prevenција radikalizacije kod mladih kroz edukaciju i osnaživanje osoba koje rade s mladima”, financiran je od strane JUGEND für Europa, njemačke nacionalne agencije za Erasmus+ program za mlade.

Projektни partneri su:

- Outreach Hannover e.V., Njemačka
- Udruga za unaprjeđivanje suvremenih životnih vještina „Ostvarenje“, Hrvatska
- Aktivni mladi u srećnoj Evropi (AMUSE), Srbija
- Out of the Box International, Belgija
- Koinoniki sinetairistiki epixeirisi sillogikis & koinonikis ofeleias (Sustain events), Grčka
- LINK DMT S.R.L., Italija
- Learning Wizard d.o.o., Hrvatska

IZDAVAČ:

Outreach Hannover e.V., Njemačka

UREDNICI:

Berna Xhemajli
Stefan Manevski

AUTORI:

Stefan Manevski
Berna Xhemajli
Danijela Matorcevic
Pavle Jevdic
Predrag Tomašević
Marko Paunović
Evangelia (Iliana) Pazarzi
Čedo Velašević

PRIJEVOD:

Lea Pavlović

GRAFIČKI DIZAJN:

Nikola Radovanović

Napomena:

U publikaciji se gramatičke imenice muškog roda jednako odnose na osobe muškog i ženskog roda.

Hannover, Njemačka

2023

Sadržaj

O PROJEKTU	1
UVOD.....	3
Ključni teorijski koncepti o radikalizaciji i online ekstremizmu	5
Dezinformacije	8
<i>Zašto su propaganda, dezinformacije i lažne vijesti važne teme za obrazovanje mladih?</i>	<i>9</i>
<i>Koji su ključni izazovi u suočavanju s dezinformacijama u radu s mladima?</i>	<i>9</i>
<i>Deepfakes.....</i>	<i>10</i>
Online platforme koje koriste ekstremističke grupe	11
Uzroci radikalizacije	13
<i>Ekonomski, kulturni i društveni uzroci</i>	<i>13</i>
<i>Politički, povijesni i ideološki ekstremizam</i>	<i>14</i>
<i>Psihološki problemi</i>	<i>16</i>
<i>Vjerski uzroci i uvjerenja</i>	<i>17</i>
Utjecaj pandemije covida-19 na radikalizaciju među mladima	19
Uloga osoba koje rade s mladima u sprječavanju radikalizacije.....	21
<i>Prevenција i podizanje svijesti.....</i>	<i>21</i>
<i>Područja kompetencija koje je potrebno razvijati kod osoba koje rade s mladima</i>	<i>21</i>
Ključni dionici u borbi protiv radikalizacije	27
<i>Dionicu u području obrazovanja</i>	<i>27</i>
<i>Dionici u području civilnog društva mladih</i>	<i>28</i>
<i>Mediji, internet posrednici uključujući i tehnološke tvrtke</i>	<i>28</i>
Definiranje metoda i metodologija za edukaciju o antiradikalizaciji.....	30
<i>Kritičko mišljenje</i>	<i>30</i>
<i>Medijska pismenost</i>	<i>31</i>
<i>Obrazovanje o ljudskim pravima protiv terorizma</i>	<i>33</i>
<i>Rad s mladima o religiji i uvjerenjima</i>	<i>34</i>
ZAKLJUČAK	36
LITERATURA	37

O PROJEKTU

Naziv projekta: „Prevenција radikalizacije kod mladih kroz edukaciju i osnaživanje osoba koje rade s mladima“

Sažetak projekta:

Online radikalizacija i nasilni ekstremizam problemi su kojima su zajednice izložene godinama, posebice nakon terorističkih napada u raznim europskim gradovima i ratova u svijetu. Strah da bi mladi ljudi mogli biti ciljna skupina nasilnih ekstremista već je godinama u mislima državnih institucija, obitelji, radnih mjesta i zajednica. Taj strah danas je još više prisutan kad se ovakvi sadržaji, gotovo bez kontrole i nadzora, prezentiraju u digitalnom svijetu. Mladi su najprisutnija zajednica u online svijetu, kroz pristup različitim društvenim medijima, platformama i slično. To ih čini jednom od najosjetljivijih skupina na ovaj fenomen.

Tijekom pandemije covid-19 mladi su postali još prijemčiviji za internetske sadržaje i stoga je povećana mogućnost izloženosti online radikalizaciji.

Postoji potreba da se osobe koje rade s mladima i edukatori pozabave ovom problematikom, a ujedno pronađu inovativan pristup ovoj temi, kao i nove materijale i digitalne alate koji pridonose boljem utjecaju na rješavanje ove problematike. Ovaj projekt izravno razvija njihova znanja i kapacitete, pružajući mladima, stručnjacima koji rade s mladima i organizacijama mladih relevantne podatke, alate i podršku u razvoju njihovih digitalnih kompetencija, čime se podiže razina kvalitete rada s mladima, kao i sposobnost rješavanja hitnih i tekućih pitanja. Ove digitalne kompetencije većina osoba koje rade s mladima ne stječu tijekom formalnog obrazovanja te su stoga uvelike zanemarene.

U području rada s mladima, idealno društvo moglo bi se opisati kao potpuno uključujuća zajednica aktivnih građana. Ovaj koncept uključujuće zajednice aktivnih građana se posljednjih godina, a posebno tijekom pandemije covid-19, promijenio zbog realnosti današnjeg društva u kojem tehnologija sve više dobiva na važnosti i time utječe na svaki segment našeg života.

Ne samo da se mladi danas sve više bave novim tehnologijama i digitalnim medijima, umjesto da se izravno uključuju u aktivnosti centara/klubova za mlade, nego i ovo razdoblje od dvije godine pandemije covid-19 zbog propisanih mjera i ograničenja kretanja, putovanja i organiziranje aktivnosti uživo u lokalnim zajednicama, utjecalo je na nedostatak/smanjenje interakcije mladih s vršnjacima iz drugih zemalja i zajednica, što je dodatno povećalo potencijalni učinak negativnog utjecaja (online) radikalizacije među/prema mladima.

U posljednje 2 godine, osobe koje rade s mladima i organizacije mladih smanjili su broj svojih izravnih europskih aktivnosti za mlade, što je rezultiralo smanjenjem broja mladih koji imaju koristi od takvih aktivnosti koje potiču interkulturalno učenje/dijalog, prihvaćanje drugih i europsko građanstvo.

Osim toga, aktualni rat u Ukrajini dodatno negativno utječe na mlade.

Vjerujemo kako su mladi ljudi, koji su prošli kroz više aktivnosti rada s mladima koje promiču europsko građanstvo i vrijednosti, otporniji na potencijalne negativne utjecaje, kako mjere izolacije tijekom pandemije, tako i ratnu mržnju i radikalizaciju koja se širi online i offline.

S obzirom da smo primijetili pad broja korisnika, mladih koji imaju prilike za kvalitetnu interakciju s vršnjacima iz drugih zemalja/zajednica, kao i porast negativnog utjecaja online radikalizacije na njih u

našim zajednicama i među našim (radnim) organizacijama za mlade, okupili smo se i motivirani smo raditi na ovom projektu koji će doprinijeti rješavanju ove situacije.

Cilj projekta:

- Razvijanje i jačanje kapaciteta osoba koje rade s mladima i mladih u prevenciji i borbi protiv radikalizacije kroz razvoj obrazovnih metodologija i alata koji podržavaju online i offline rad s mladima protiv radikalizacije.

Specifični podciljevi projekta:

- Podizanje svijesti o negativnim učincima radikalizacije i edukacija mladih (mainstream i marginaliziranih) o borbi protiv radikalizacije kroz razvoj inspirativnog priručnika, knjige alata, kao i online platforme za učenje.
- Osnaživanje osoba koje rade s mladima i unapređenje upravljanja znanjem naših organizacija u teoriji i praksi za izgradnju kompetencija osoba koje rade s mladima u prevenciji i borbi protiv radikalizacije kroz razvoj inovativnog kurikuluma i online tečaja.
- Razmjena dobrih praksi i daljnji razvoj učinkovitog partnerstva među partnerima iz 6 europskih zemalja (i šire) s različitim realnostima u smislu obrazovanja, svijesti i prakse o antiradikalizaciji i njezinoj prevenciji u zajednici.

Projektne aktivnosti:

- A1 – Projektni menadžment
- M1 – Prvi sastanak projektnog tima
- O1 – Priručnik o sprječavanju i borbi protiv radikalizacije među mladima u Europi
- O2 – Knjiga alata za osnaživanje mladih u zalaganju za borbu protiv radikalizacije u Europi
- O3 – Kurikulum „Osnaživanje osoba koje rade s mladima za neformalno obrazovanje za prevenciju i borbu protiv radikalizacije među mladima“
- M2 – Drugi sastanak projektnog tima
- O4 – Online tečaj „Osnaživanje osoba koje rade s mladima i vršnjačkih predvodnika mladih za prevenciju i borbu protiv radikalizacije među mladima“
- O5 – Platforma za online učenje o radu s mladima i inicijativama za mlade protiv radikalizacije
- C1 – LTTA Osposobljavanje za trenere
- Nacionalne obuke osoba koje rade s mladima
- E1, E2, E3, E4 – Otvorene konferencije u Italiji, Hrvatskoj, Srbiji i Grčkoj
- E5, E6 – Otvorene međunarodne konferencije u Belgiji i Njemačkoj
- M3 – Evaluacijski sastanak

UVOD

Neke su ideje radikalne ili ekstremne, ali vode ka boljitku društva i čovječanstva. No, postoje i radikalne ideje o tome kako bi društva trebala izgledati, a koje su u suprotnosti s ljudskim pravima i dostojanstvom drugih. Cilj ovih ideja promicanje je čina nasilja kao manifestacije mržnje, netolerancije, diskriminacije ili kriminala općenito. U ovom priručniku razmatramo nasilnu radikalizaciju i online ekstremizam (koji vodi do nasilja, zločina iz mržnje, terorizma itd.). Mnoge međunarodne organizacije i međuvladina tijela definiraju radikalizaciju i ekstremizam kao negativan proces samo kad postane nasilan, dovodi do štete, zločina iz mržnje ili terorizma.

Borba protiv nasilnog ekstremizma uključuje primjenu strategija i mjera koje služe dekonstrukciji ekstremističkih narativa i promicanju nenasilnih alternativa. Platforme društvenih medija daju nasilnim ekstremističkim i radikalnim skupinama slobodan pristup ogromnoj publici, a to su iste platforme društvenih medija koje svi drugi koriste. Ekstremističke skupine ili njihovi propovjednici mržnje ili regruti često stvaraju lokalne *chat* grupe u kojima dijele dezinformacije i lažne vijesti. Utjecaj pandemije covid-19 gurnuo je mlade (i sve ostale) u online prostor i pokrenuo novi val ekstremizma, potaknut idejama radikalizacije protiv vlasti, vlada, cjepiva i stvaranjem teorija zavjere koje potkopavaju zajednički život u različitim društvima pod istim pravilima.

U ovoj složenoj situaciji, što zapravo mogu napraviti osobe koje rade s mladima?

Osobe koje rade s mladima nisu superheroji, iako ponekad mislimo kako jesu. U tom smislu, rad na sprječavanju ekstremizma i radikalizacije, online i offline, među mladima složeno je i višestruko pitanje. Ovaj priručnik razmatra neke pristupe u kojima osobe koje rade s mladima mogu odigrati važnu ulogu budući da su predvodnici stvaranja pozitivnih odnosa s mladima. Rad s mladima također se odnosi na aktivno sudjelovanje i angažman, ponekad kroz strukturirano sudjelovanje, ali ponekad to mogu biti aktivnosti poput sporta, umjetnosti, volontiranja itd. Važan dio je potpora mladim ljudima u izgradnji društvenih veza i stvaranju vlastitih grupa prijatelja, što može smanjiti rizik osjećanja izoliranosti i ranjivosti na ekstremističko i radikalno novačenje.

Osobe koje rade s mladima također mogu na strukturiran način promicati medijsku pismenost i kritičko razmišljanje podržavajući mlade ljude na provjeru izvora i valjanosti informacija, shvaćanje konteksta i namjere poruka iz medija i internetskih platformi. U svijetu hiperprodukcije informacija, kad su svi kreatori sadržaja, kompetencije za razumijevanje i upravljanje medijima su važne.

Ovaj priručnik osmišljen je kao detaljan vodič za potporu i jačanje kapaciteta mladih u obrazovanju za sprječavanje i borbu protiv radikalizacije te promicanje tog cilja među mladima. Sastoji se od teorijskog i konceptualnog dijela za daljnji razvoj znanja mladih o ovoj temi. Sadržaj ovog priručnika i obrađene teme strukturirane su u različita poglavlja od kojih svako predstavlja poseban aspekt obrazovanja u prevenciji radikalizacije među mladima. Sadržaj priručnika organiziran je na sljedeći način:

- Započinje ključnim teorijskim konceptima o radikalizaciji i online ekstremizmu te se također bavi ključnim izazovima koje predstavljaju dezinformacije i propaganda.
- Istražuje online platforme i njihov utjecaj na radikalizaciju i nasilni ekstremizam, kao i pregled uzroka radikalizacije.
- Također se razmatra i istražuje utjecaj pandemije covid-19 na radikalizaciju mladih.
- Konačno, više se fokusira na budućnost i ulogu osoba koje rade s mladima u sprječavanju radikalizacije, kao i na neka područja kompetencija za razvoj osoba koje rade s mladima. Također, nudi mapiranje ključnih dionika u borbi protiv radikalizacije.
- Kako bi potaknuo buduću akciju, sadrži neke korisne metodologije za obrazovanje o borbi protiv radikalizacije, kao što su kritičko razmišljanje, medijska pismenost, obrazovanje o ljudskim pravima protiv terorizma i rad s mladima o vjeri i uvjerenju.

Nadamo se kako je ovaj priručnik prvi korak prema redizajniranju rada s mladima kako bi služio kao mehanizam za sprječavanje nasilne radikalizacije i ekstremizma. U provedbi sadržaja potiče se pristup temeljen na pravima, izravno s mladima i za mlade. Slušanje mladih, njihovih roditelja i članova zajednice, od iznimne je važnosti u oblikovanju učinkovitih programa protiv nasilne radikalizacije i ekstremizma.

Ključni teorijski koncepti o radikalizaciji i online ekstremizmu

Radikalizacija i ekstremizam nisu nova prijetnja društvu jer su ti fenomeni prisutni u različitim oblicima i manifestacijama kroz povijest. Međutim, internetski ekstremizam je novi fenomen, budući da su se internetski prostori pojavili i razvili tako brzo da trenutni zakonodavni i institucionalni okviri uspostavljeni kako bi se osigurala zaštita naših temeljnih prava ne mogu učinkovito odgovoriti na ovaj novi izazov.

Mnoge međunarodne organizacije i međuvladina tijela definiraju radikalizaciju i ekstremizam kao negativan proces samo kad postane nasilan, dovodi do štete, zločina iz mržnje ili terorizma. Na primjer, OESS definira "radikalizaciju koja vodi u terorizam kao dinamičan proces u kojem pojedinac prihvaća terorističko nasilje kao mogući, možda čak i legitiman način djelovanja". To u konačnici može, ali ne nužno, navesti tu osobu da zagovara, podupire ili se upusti u terorizam."¹

Osim toga, mnoge zemlje također imaju vlastite definicije nasilnog ekstremizma. Jedan primjer je iz Kanade gdje se nasilni ekstremizam definira kao "uvjerenja i radnje ljudi koji podržavaju ili koriste nasilje za postizanje ekstremnih ideoloških, vjerskih ili političkih ciljeva". U Albaniji se, primjerice, definira kao "uporaba nasilja radi postizanja političkih ciljeva". USAID - Američka razvojna agencija definira ga kao "zagovaranje, angažiranje, pripremanje ili na drugi način podržavanje ideološki motiviranog ili opravdanog nasilja radi postizanja daljnjih društvenih, ekonomskih i političkih ciljeva."²

Definiranje internetskog ekstremizma je stalan napor, posebno jer se može povezati s izražavanjem internetskog govora mržnje, korištenjem internetskih platformi za promicanje nasilne radikalizacije i terorizma, pozivanje na zločine iz mržnje ili organiziranje nasilnih skupina. Međutim, moguće je da pojedinac ili ideologija budu ekstremni, a opet nenasilni. Povijesno gledano, mnoge ideje koje su donijele napredak društvu smatrane su ekstremnim idejama, no s vremenom su te ideje postale prihvaćene u društvu kroz debatu punu poštovanja, promicanjem ideje, akademskom kritikom, uključivanjem praktičara i transparentnim donošenjem odluka. Važno je da demokratska društva podržavaju slobodu govora, slobodu udruživanja i slobodu uvjerenja, između ostalog.

Ključna riječ u ovoj definiciji je čin nasilja kao manifestacija mržnje, netolerancije, diskriminacije ili kriminala općenito. Stoga u ovom priručniku, kad govorimo o radikalizaciji i online ekstremizmu, mislimo i upućujemo na nasilnu radikalizaciju (koja vodi terorizmu) i online ekstremizam (koji vodi do nasilja, zločina iz mržnje, terorizma itd.). Borba protiv nasilnog ekstremizma podrazumijeva primjenu strategija i mjera koje služe dekonstrukciji terorističkih narativa i promicanju zdravih alternativa. To također može uključivati rehabilitaciju i reintegraciju bivših nasilnih ekstremističkih prijestupnika. Ove protumjere mogu se provoditi samo u skladu sa standardima ljudskih prava, vodeći računa da se ne usmjere neopravdani pritisci ili napadi na one koji imaju drugačije mišljenje, koji sudjeluju u političkim raspravama i kritiziraju politike ili one koji dolaze iz manjinskih i ranjivih skupina.

Neke od najjasnijih definicija ovih pojmova navedene su u Nacionalnoj strategiji kanadske vlade za suzbijanje radikalizacije u nasilje:

„**Radikalizacija** je proces kojim pojedinac ili grupa postupno usvajaju ekstremna stajališta ili ideologije koje su u suprotnosti sa statusom quo i koje dovode u pitanje prevladavajuće ideje.

¹ Preventing Terrorism and Countering Violent Extremism and Radicalization that Lead to Terrorism: A Community-Policing Approach (Organization for Security and Co-operation in Europe, 2014), p. 15. Dostupan na: <https://www.osce.org/secretariat/111438?download=true>

² Idem.

Radikalizacija do nasilja je proces kojim pojedinci i grupe usvajaju ideologiju i/ili sustav uvjerenja koji opravdavaju upotrebu nasilja za postizanje njihovih ciljeva.

Nasilni ekstremizam je pojam koji opisuje uvjerenja i djelovanje ljudi koji podržavaju ili koriste nasilje za postizanje ekstremnih ideoloških, vjerskih ili političkih ciljeva.”³

Akcijski plan za prevenciju nasilnog ekstremizma glavnog tajnika UN-a iz 2015. vidi ovaj rad kao skup širokih i sustavnih mjera usmjerenih na rješavanje pokretača nasilnog ekstremizma. Naglašava se "suočavanje s uvjetima koji pogoduju terorizmu" dok se "osigurava poštivanje ljudskih prava za sve i vladavina prava tijekom borbe protiv terorizma". Akcijski plan tvrdi kako je "stvaranje otvorenih, pravednih, uključivih i pluralističkih društava, temeljenih na punom poštivanju ljudskih prava i s ekonomskim mogućnostima za sve, najopipljivija i najsmislenija alternativa nasilnom ekstremizmu (...).“⁴

U pristupu koji je više usmjeren na Europu, Europska komisija protiv rasizma i netolerancije (eng. *European Commission against Racism and Intolerance* ECRI) izdala je popriličan broj političkih preporuka vezanih uz temu ekstremizma i radikalizacije. Kako je navedeno na web stranici ECRI-ja, to je jedinstveno tijelo za ljudska prava koje nadzire radnje protiv rasizma, diskriminacije (na temelju "rase", etničkog ili nacionalnog podrijetla, boje kože, nacionalnosti, vjere, jezika, seksualne orijentacije, rodnog identiteta i spolnih karakteristika) i netrpeljivosti u Europi. ECRI je neovisni nadzorni mehanizam čiji su članovi stručnjaci iz 46 zemalja članica Vijeća Europe. Imenovani su na temelju svoje neovisnosti, nepristranosti, moralnog autoriteta i priznate stručnosti u rješavanju pitanja rasizma i nesnošljivost.⁵

Neke od ključnih političkih preporuka ECRI-a koje se tiču ove teme su sljedeće:

- ECRI-jeva opća politička preporuka br. 6 o borbi protiv širenja rasističkog, ksenofobnog i antisemitskog materijala putem interneta. Ova se preporuka odnosi na širenje rasističkog materijala putem interneta, što često provode online ekstremističke skupine. Preporuka zahtijeva od vlada poduzimanje potrebnih mjera, na nacionalnoj i međunarodnoj razini, kako bi učinkovito djelovale protiv upotrebe interneta u rasističke, ksenofobične i antisemitske svrhe.
- ECRI-jeva opća politička preporuka br. 8 o borbi protiv rasizma uz borbu protiv terorizma usredotočuje se na to kako osigurati da borba protiv terorizma ne krši prava pojedinaca da budu slobodni od rasizma i rasne diskriminacije. Ukratko, cilj mu je osigurati poštivanje ljudskih prava u borbi protiv terorizma (kao manifestacije radikalizacije).

Europske zemlje i dalje su ranjive na prijetnje koje predstavlja nasilni ekstremizam. Osobito mladi ljudi postaju žrtve aktivnosti regrutiranja nasilnih ekstremističkih organizacija ili drugih oblika nasilnih skupina. Nedavni rat u Ukrajini, kao i kriza izazvana covidom-19, pokazali su novu vrstu online hibridnog rata, koji utječe na racionalne odluke i kritičko razmišljanje mladih. To postaje još štetnije u situacijama kontinuirane nestabilnosti, dugotrajnih napetosti protiv manjina i migracija te vrlo snažnog angažmana političkih ekstremista s mladima koji i dalje predstavljaju stalnu prijetnju njihovoj sigurnosti. Ove ekstremističke skupine nastavljaju se pojavljivati diljem Europe potičući povećanu netoleranciju i ideološki motivirano nasilje. Na europskom kontinentu zabilježen je velik broj žrtava kao posljedica terorizma. U posljednjih 50 godina, Globalna baza podataka o terorizmu

³ Government of Canada, National Strategy on Countering Radicalisation to Violence of Canada, 2018, page 7, ISBN: 978-0-660-28894-9

⁴ UN Secretary General's 2015 Plan of Action to Prevent Violent Extremism is available at: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/70/674

⁵ European Commission's against racism and intolerance, info leaflet, Council of Europe, <https://rm.coe.int/leaflet-ecri-2022/1680a969e9>

otkrila je kako je u istočnoj Europi bilo 5326 terorističkih incidenata od kojih je više od 25% imalo žrtve. U zapadnoj Europi broj incidenata je 3 puta veći i iznosi 17328.⁶

⁶ Searched on the Global terrorism database <https://www.start.umd.edu/gtd/search/Results.aspx?region=8>

Dezinformacije

Propaganda, dezinformacije i lažne vijesti imaju potencijal polarizirati javno mnijenje, promicati nasilni ekstremizam i govor mržnje te, u konačnici, potkopati povjerenje u demokratsko društvo.⁷ Dezinformacije i stvaranje 'mjehurića' informacija ili komora odjeka imaju snažan potencijal dovesti do radikalizacije i izravno utjecati na mlade koji su ranjive potencijalne mete nasilne radikalizacije i ekstremizma. U nastavku su neke činjenice i brojke o dezinformacijama u EU-u:⁸

1. Dvije trećine građana EU-a izjavljuje kako su naišli na lažne vijesti barem jednom tjedno.
2. Preko 80% građana EU kaže kako lažne vijesti vide kao problem za svoju zemlju i demokraciju općenito.
3. Polovica građana EU-a u dobi od 15 do 30 godina kaže kako im je potrebno kritičko razmišljanje i informativne vještine koje bi im pomogle u borbi protiv lažnih vijesti i ekstremizma u društvu.

Izrazi „propaganda“, „dezinformacije“ i „lažne vijesti“ često se preklapaju u značenju. Koriste se za označavanje niza načina na koje dijeljenje informacija uzrokuje štetu, bilo namjerno ili nenamjerno – obično u vezi s promicanjem određenog moralnog ili političkog cilja ili stajališta. Moguće je izdvojiti tri izrazito različite upotrebe informacija koje spadaju u ovu kategoriju:⁹

- Pogrešne informacije (eng. *mis-information*) – lažne informacije koje se dijele bez namjere nanošenja štete;
- Dezinformacije (eng. *dis-information*) – lažne informacije koje se dijele s namjerom nanošenja štete;
- Zlonamjerne informacije (eng. *mal-information*) – istinite informacije koje se dijele s namjerom nanošenja štete.

Iako nijedan od ovih fenomena nije nov, nedavno su poprimili novu važnost sa širokom dostupnošću sofisticiranih oblika informacijske i komunikacijske tehnologije. Dijeljenje teksta, slika, videa ili poveznica online, primjerice, omogućuje informacijama postati viralne u roku od nekoliko sati.

U izvješću Vijeća Europe ističu "kako bismo učinkovito riješili problem informacijskog zagađenja, moramo razumjeti emocionalne i ritualne elemente komunikacije". „Najuspješniji“ problematični sadržaj je onaj koji igra na emocije ljudi i potiče osjećaj nadmoći, ljutnje ili straha. Ovo je ujedno i vrsta sadržaja koja se najviše lajka i dijeli, a da se uopće ne čita ili razumije. U izvješću se ističe kako osnovna svrha komunikacije među ljudima, koja nadilazi funkciju prijenosa informacija, leži u zastupanju zajedničkih uvjerenja."¹⁰

Kad je većina društvenih platformi dizajnirana da ljudi javno "kažu svoje mišljenje" lajkanjem, komentiranjem ili dijeljenjem sadržaja, lako je razumjeti zašto emocionalni sadržaj putuje tako brzo i široko, čak i dok vidimo eksplozivnu pojavu provjere činjenica i razotkrivanja organizacije.

⁷ Dealing with propaganda, misinformation and fake news, Council of Europe's Free to speak, safe to learn campaign <https://www.coe.int/web/campaign-free-to-speak-safe-to-learn/dealing-with-propaganda-misinformation-and-fake-news>

⁸ Flash Eurobarometer 464, 2018, https://data.europa.eu/data/datasets/s2183_464_eng?locale=en

⁹ Wardle & Derakhshan, H., 2017. Information Disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making. Strasbourg, France: Council of Europe.

¹⁰ Idem.

Zašto su propaganda, dezinformacije i lažne vijesti važne teme za obrazovanje mladih?

Prema kampanji Vijeća Europe „Slobodno govoriti, sigurno učiti“, informacijska i komunikacijska tehnologija zauzimaju toliko središnje mjesto u životima mladih ljudi danas da su oni posebno osjetljivi na propagandu, dezinformacije i lažne vijesti. Mladi provode značajnu količinu svog vremena gledajući televiziju, igrajući online igre, razgovarajući, blogirajući, slušajući glazbu, objavljujući svoje fotografije i tražeći druge ljude za interakciju na internetu. Oni se uvelike oslanjaju na informacije koje kruže internetom za svoje znanje o svijetu i načinu na koji percipiraju stvarnost.¹¹

Ovo je nova kompetencija, sposobnost suočavanja s vijestima, uključujući dezinformacije ili lažne vijesti, koja mnogim roditeljima nedostaje. Stoga bi mladi ljudi trebali steći dovoljnu tehničku kompetenciju da se nose sa svojom izloženosti na internetu ili čak preuzeti ulogu educiranja svojih roditelja o rizicima dezinformacija. Mnoge škole ne pružaju mladim ljudima kritičke i informacijske vještine kojima nemaju pristup kod kuće, tako da je uloga rada s mladima u ovom slučaju vitalna.

Referentni okvir kompetencija za demokratsku kulturu Vijeća Europe također navodi sposobnost kritičkog odgovora na internetsku propagandu, dezinformacije i lažne vijesti. Za novi digitalizirani svijet, to su važne demokratske kompetencije uz analitičko i kritičko mišljenje, poznavanje i kritičko razumijevanje svijeta. Paradigma "nedostatka informacija" više nije istinita, budući da postoji mnogo dostupnih informacija (neke točne, a neke lažne). Dakle, nova kompetencija je sposobnost traženja točnih informacija kroz pregled izvora i kritičko mišljenje.

Koji su ključni izazovi u suočavanju s dezinformacijama u radu s mladima?

Postoje brojni izazovi s kojima se osobe koje rade s mladima mogu suočiti kad provode neke aktivnosti protiv propagande, dezinformacija i lažnih vijesti. No, vrlo je važno da sektor obrazovanja i rada s mladima ovu akciju shvati ozbiljno kao društveno pitanje:

- Online aktivnost i iskustvo osoba koje rade s mladima vrlo je ograničeno i često predstavlja ključni otpor internetskoj tehnologiji. To tradicionalni rad s mladima čini sustavom koji zaostaje za potrebama i iskustvima mladih. Osobe koje rade s mladima trebale bi pokazati značajnu predanost profesionalnom razvoju u ovom području.
- Tehnologija koja se brzo mijenja i promjene u online aktivnostima mladih otežavaju korištenje tradicionalnih načina osposobljavanja osoba koje rade s mladima kako bi ostali u tijeku. Jedini način saznati što je novo jest biti aktivan korisnik i pratiti aktualne trendove online aktivnosti.
- Pronalaženje prostora u rasporedima osoba koje rade s mladima za raspravu o dezinformacijama i radikalizaciji, ili uključivanje ovih pitanja u sav programski rad, još je jedna dilema. Dok se neki aspekti mogu pokrenuti tijekom rasprave o gotovo bilo kojem drugom pitanju, važno je gledati na ovaj fenomen lažnih vijesti i dezinformacija izravno kao na problem sam po sebi.
- Kako i stoji u članku o vijestima, lažnim vijestima i dezinformacijama sa Sveučilišta Washington - "opis izraza 'lažne vijesti' ne znači kako postoji takva kategorija kao što su 'istinite' vijesti." Sve vijesti odabrane su i napisane tako da odgovaraju određenoj publici za određenu svrhu. Pružanje dubinske analize i sofisticiranih vještina za kritičku analizu

¹¹ Dealing with propaganda, misinformation and fake news, Council of Europe's Free to speak, safe to learn campaign <https://www.coe.int/web/campaign-free-to-speak-safe-to-learn/dealing-with-propaganda-misinformation-and-fake-news>

informacija i vijesti općenito može biti izazov za neke organizacije, jer može značiti i dublje promišljanje vlastitih iskustava i vrijednosti.”¹²

Deepfakes

Deepfakes su nova i posebno izazovna vrsta audio, video ili slikovnih dezinformacija, koje se uglavnom koriste na zlonamjerne načine. Imaju potencijal za brzo širenje lažnih riječi i radnji globalnoj publici, a može biti iznimno teško razlikovati ih od stvarnog sadržaja.¹³

„Izraz *deepfake* obično se koristi za opisivanje video materijala koji su montirani pomoću algoritma za zamjenu osobe u izvornom videu nekom drugom (osobito javnom osobom) na takav način da video izgleda autentično.“¹⁴ Podmukli učinak *deepfakea*, zajedno s drugim sintetičkim medijima i lažnim vijestima, je stvaranje društva bez povjerenja, u kojem ljudi ne mogu ili se više ne trude razlikovati istinu od laži. A kad je povjerenje narušeno, lakše je baciti sumnju na konkretne događaje.¹⁵

¹² News: Fake News, Misinformation & Disinformation - University of Washington.

<https://guides.lib.uw.edu/c.php?g=345925&p=7772376>

¹³ Idem.

¹⁴ What is a Deepfake? | Deepfake Meaning and Examples | Merriam-Webster. <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/deepfake-slang-definition-examples>

¹⁵ What are Deepfakes and how can you spot them, The Guardian, 2020,

<https://www.theguardian.com/technology/2020/jan/13/what-are-deepfakes-and-how-can-you-spot-them>

The Guardian is quoting a Merriam-Webster dictionary definition <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/deepfake-slang-definition-examples>

Online platforme koje koriste ekstremističke grupe

Platforme društvenih medija daju nasilnim ekstremističkim i radikalnim skupinama slobodan pristup ogromnoj publici, a to su iste platforme društvenih medija koje svi drugi koriste. Ekstremističke skupine ili njihovi propovjednici mržnje ili regruti često stvaraju lokalne *chat* grupe u kojima dijele dezinformacije i lažne vijesti s vlastitih blogova. Oni se zatim distribuiraju putem *Facebook* grupa i vijesti. Često se *tweetovi* i *Facebook live* također koriste za regrutaciju, posebno kad emitiraju napade, direktno prenose događaje, provode proces regrutacije novih članova i njihovu obuku. Činjenica kako se društveni mediji temelje na algoritmima pomaže u jačanju komore odjeka oko potencijalnih meta radikalizacije. Ta mlada osoba tad prima sadržaj koji izaziva podjele i podržava ekstremizam prije nego što je uopće pozvana biti novak.

Ne postoji posebna online platforma koju koriste ekstremističke skupine. Ove se aktivnosti odvijaju na istim korisnički prihvatljivim, pouzdanim i besplatnim platformama kao što su *Facebook*, *Instagram*, *YouTube*, *TikTok* i *Twitter*. Sve te stranice pružaju izravan pristup sadržaju kojim upravljaju zabranjene ekstremističke skupine, uključujući Daesh i neofašističke ili ekstremne nacionalističke skupine u Europi. Ako ne vidimo sadržaj, ne znači da ga nema i to je zabrinjavajuća stvar. To znači kako oni koji vide takav ekstremistički sadržaj vjerojatno ne će vidjeti bilo koji drugi sadržaj koji stvara alternativnu priču ekstremističkom ili radikalnom sadržaju.

Društveni mediji pružaju nasilnim skupinama moćan mehanizam za emitiranje terorističkih napada, odrubljivanja glava, videozapisa s uputama i materijala za regrutiranje potencijalnih novih članova. Na primjer, postoje neki dokazi kako su bombaši na Bostonskom maratonu 2013. naučili napraviti eksploziv iz ISIS-ovog internetskog materijala.¹⁶

Sadržaj povezan s terorizmom, poput uputa virtualnih trenera za potencijalne regrute u ekstremističke skupine, može se lako pronaći jednostavnim pretraživanjem društvenih medija. Šokantno, ne morate se čak ni pridružiti privatnoj ili tajnoj grupi kako biste pristupili ovom sadržaju. Platforme društvenih medija često koriste grupe koje automatski preporučuju i povezuju članove sa sličnim interesima kako bi regruti za ekstremističke skupine mogli doći do potencijalnih novih ljudi koji bi mogli biti zainteresirani za takav sadržaj. Prema istraživanju Međunarodnog centra za proučavanje nasilnog ekstremizma (eng. *International Centre for the Study of Violent Extremism - ICSVE*), temeljenom na 236 dubinskih intervjua, kojima su ispitali povijest regrutiranja i iskustva sa i unutar terorističke grupe, između mnogih drugih aspekata intervjuiranih o ulazu i izlazu iz terorizma, podaci jasno pokazuju kako je samo regrutiranje preko interneta dovoljno da se ugrožena osoba zavede i uključi u grupu.¹⁷ Pored toga, „64% svih pridruživanja ekstremističkim grupama je zbog alata za preporuke“ i većina aktivnosti došla je od algoritama platforme „Grupe kojima se trebate pridružiti“ i „Otkrijte“.

Facebook tvrdi kako njegovi sustavi umjetne inteligencije identificiraju većinu terorističkih sadržaja koji se uklanjaju prije nego što se pojave na njihovoj platformi, međutim, mnoge nevladine organizacije ne slažu se s tom tvrdnjom. Nevladine organizacije optužuju tvrtke za tehnologiju i društvene medije kako ne čine dovoljno na prilagodbi algoritama koji ubrzavaju nasilnu radikalizaciju i ekstremizam. Zbog tog pritiska, u nekim se zemljama odgovornost za praćenje internetskih platformi za ilegalne i terorističke aktivnosti prebacuje s vladinih i nevladinih organizacija na tehnološke tvrtke. Veća kontrola i regulacija prostora na društvenim mrežama podrazumijeva

¹⁶ Harvard Kennedy School, the journalist's resource, <https://journalistsresource.org/health/boston-marathon-bombings-lessons/>

¹⁷ Anne Speckhard & Molly Ellenberg, Is Internet Recruitment Enough to Seduce a Vulnerable Individual Into Terrorism? 2020, <https://www.icsve.org/is-internet-recruitment-enough-to-seduce-a-vulnerable-individual-into-terrorism/>

zauzimanje proaktivnog stava protiv nezakonitih radnji i aktivno sudjelovanje policije i tužiteljstva. Jasno je kako se promjene ne mogu dogoditi samo podizanjem svijesti i prevencijom, već nam je potreban i zajednički rad i napor zakonodavnog sustava i tijela kaznenog progona.

Uzroci radikalizacije

Djelovanje sektora rada s mladima u borbi protiv radikalizacije i online ekstremizma uključuje njegov rad na prevenciji i edukaciji, aktivizmu, zagovaranju i sl. Preventivni rad će biti učinkovit tek kad se budu razumjeli osnovni razlozi, uzroci i vrste radikalizacije. Stoga je važno dobro znati što motivira mlade da se pridruže ekstremističkim skupinama, šire govor mržnje na internetu, svjesno nekome naude ili još gore, izvedu terorističke napade. Sljedeće stranice raspravljaju o određenim problemima, uzrocima ili ranjivostima koje neke mlade ljude čine podložnima radikalizaciji.

„Raspravljalo se kako ne postoji jedinstveni put radikalizacije koji vodi u nasilni ekstremizam i terorizam.¹⁸ Osobe koje rade s mladima i predvodnici mladih stoga moraju shvatiti kako je radikalizacija rezultat jedinstvene kombinacije osobnih čimbenika (identitet, društveni i psihološki problemi) i čimbenika povezanih sa zajednicom ili okruženjem u kojem mlada osoba živi.

Ekonomski, kulturni i društveni uzroci

„Opće je poznato kako društvena isključenost uzrokuje duboku i dugoročnu štetu životnim uvjetima, društvenoj i ekonomskoj participaciji, emocionalnom životu i zdravlju mladih. Također doprinosi međugeneracijskom prijenosu siromaštva. Zauzvrat, nesigurnost životnog standarda, politička i društvena izolacija, osjećaj otuđenosti i nezdravi stilovi života pogoršavaju već postojeće uvjete društvene isključenosti. To rezultira začaranim krugom u kojem su društveno isključeni mladi ljudi u još većem riziku od dodatnog materijalnog siromaštva, društvene i emocionalne marginalizacije i zdravstvenih problema, što ih zauzvrat izlaže još većim rizicima od isključenja. Gotovo svaka treća mlada osoba u dobi od 18 do 24 godine u opasnosti je od siromaštva ili društvene isključenosti u Europskoj uniji.“¹⁹

Ekonomski problemi mogu imati slabu kariku u motiviranju ekstremizma, ali ne i nasilne radikalizacije. To je zato što bi ekstremizam, uglavnom populistička politika, koristio ekonomska pitanja kako bi ojačao svoju podršku. Ali, začudo, ekonomski uzroci nemaju jači učinak od navedenog.

„Među istraživačima postoji kontroverza o vezi između siromaštva i političkog nasilja. Istraživači koji iznose različite percepcije takve povezanosti mogu se podijeliti u tri skupine koje se mogu označiti kao „nepovezanost“, „slaba povezanost“ i „povezanost“. Uobičajeno shvaćanje unutar sociologije, socijalne psihologije i političkih znanosti jest kako ne postoji ili postoji samo slaba veza između apsolutnog siromaštva i političkog nasilja. Dokument Europske komisije (2008.) o uzročnim čimbenicima RVE-a tvrdi kako ako je siromaštvo uzrok radikalizacije, ono će biti neizravno i ovisiti o društvenim i individualnim čimbenicima.“²⁰

Društveni čimbenici, međutim, snažna su motivacija za ekstremističko ponašanje. Ovi čimbenici uključuju manifestacije povezane sa društvenom isključenošću. Oni mogu biti:

- Stigmatizacija je etiketiranje i negativan stav prema osobama iz određene skupine. To može rezultirati diskriminirajućim procesom koji ljudima iz ove skupine nanosi sramotu i poniženje na temelju različitosti koju predstavljaju.

¹⁸ Discussion Paper | Root Causes of Radicalization in Europe and the Commonwealth of Independent States (UN Development Programme, 2016).

¹⁹ Youth Social exclusion and lessons from youth work, Eurydice and Policy Support Unit (P9) of the Education, Audiovisual and Culture Executive Agency (EACEA), p.4

²⁰ Poverty and radicalisation into violent extremism: a causal link? Atle Mesøy, 2013, Norwegian peacebuilding resource centre.

- Marginalizacija i diskriminacija (stvarna ili percipirana) uzrokovane su predrasudama i nepravednim postupanjem prema ljudima i skupinama na temelju karakteristika kao što su rasa, spol, dob ili spolna orijentacija. U članku 14. Europske konvencije o ljudskim pravima i sudskoj praksi Suda postoje i druge osnove koje su zaštićene od diskriminacije.
- Ograničena društvena pokretljivost znači kako ljudi iz određenih društvenih skupina (etničke ili vjerske manjine, itd.) ne mogu lako mijenjati svoje društvene grupe i društvene krugove kao drugi ljudi u društvu. To se također može manifestirati u ograničenim mogućnostima obrazovanja ili zapošljavanja.
- Društveni čimbenici također se mogu promatrati kao element premještanja ili nemogućnosti pronalaska vlastitog mjesta u društvu. Raseljenost također može biti posljedica vanjskih čimbenika, dobivanja statusa izbjeglice.
- Kriminalitet je uzrok stigmatizacije i isključenosti koji također može motivirati pristup različitim ekstremističkim skupinama.

Specifična vrsta kulturne marginalizacije je ona koja se temelji na osobnoj ili etničkoj kulturi i pripadnosti. Zbog ovih problema s identitetom, mnogi mladi ljudi mogu se osjećati još više otuđeno u društvima. Na primjer, druga generacija imigranata u zapadnoj Europi ponekad nema osjećaj pripadnosti, ne osjećaju se niti kao pripadnici novog "doma" niti kao pripadnici zemlje koju su njihovi roditelji napustili.

Politički, povijesni i ideološki ekstremizam

Glavne vrste političkog ekstremizma i radikalizacije mogu se grupirati u krajnje desne i krajnje lijeve skupine. Vrlo često se politički ekstremizam ograničava na ekstremno desne skupine, jer su one brojnije i mnogo organiziranije šire mržnju, pa čak i čine nasilne zločine. Promjenjiva politička klima u mnogim europskim zemljama povećala je članstvo, vidljivost i često zločine iz mržnje koje su počinile politički ekstremističke skupine. Postoji stalna zabrinutost oko sigurnosnih prijetnji od nasilnih ekstremističkih pokreta tijekom izbora, posebno onih koji su često povezani s pokretima protiv prava i roda u Europi. U nekim zemljama u Europi krajnje desničarske stranke sudjeluju u vladama, što njihovim ekstremističkim skupinama daje još jednu sigurnosnu mrežu za regrutiranje mladih ljudi i nemaju strah od istrage ili kaznenog progona za njihove potencijalne zločine.

Agencija Europske unije za suradnju na provedbi zakona (eng. *European Union Agency for Law Enforcement Cooperation* - EUROPOL) vjeruje kako je izbjeglička kriza uzrokovana ratom u Siriji i Afganistanu potaknula „nasilni desničarski ekstremistički spektar,”²¹ Zbog povećanih migracijskih tokova iz zona sukoba, privlačnost ksenofobije i govora i retorike mržnje protiv migranata, osobito kad se prezentiraju u populističkom političkom paketu, povećava popularnost krajnje desnice. U istom izvješću također se ističe kako su na biralištima u nekoliko zemalja prevagnule političke stranke koje tvrde da imigranti iskorištavaju europsku socijalnu državu, potkopavaju „europski način života” ili predstavljaju izravnu sigurnosnu prijetnju lokalnom stanovništvu.

Također, nacionalistički pokreti, uključujući one nasilne, dobivaju podršku javnosti, nešto što nije viđeno u Europi od Drugog svjetskog rata. Posljednjih godina sve je veći broj prijava koje uključuju govor mržnje i ekstremističko nasilje usmjereno prema imigrantima ili etničkim, nacionalnim ili vjerskim manjinama. Nedavno su pokreti protiv prava također mobilizirali mlade ljude da šire seksistički govor ili napadaju LGBTI+ zajednicu. Polarizirajući diskurs i politiku identiteta u nekim su slučajevima isprovocirale ili prešutno podržavale glavne političke stranke. Ovaj novi trend dao je poticaj nasilnim ekstremističkim skupinama koje su se ponovno pojavile nakon što su se desetljećima smatrale nebitnim i autsajderskim pokretima.

²¹ European Union Terrorism Situation and Trend Report 2018 (EUROPOL, 2018), p. 6

Politička i ideološka radikalizacija i ekstremizam izravno su usmjereni na mlade ljude, a njihove metode vrbovanja nisu samo tradicionalne vrste kroz razgovor, već i, primjerice, kroz događaje poput glazbenih koncerata i skupova koje organizira ova vrsta grupa. Na primjer, nacionalistički skup koji je zajednički organizirao Obóz Narodowo-Radykalny (Nacionalistički radikalistički kamp) na poljski Dan neovisnosti u Varšavi 2017. navodno je privukao 60 000 sudionika iz cijele Europe. Okupljanje je zabranjeno 2018.²²

Studija o sudjelovanju žena u neonacističkim i drugim oblicima desničarskih ekstremističkih skupina u Njemačkoj pokazala je kako postoji porast „broja aktivnih žena na ekstremnoj desnici, kao i porast broja žena skupine na ekstremno desnoj sceni. Proširile su se i moguće uloge i pozicije koje žene mogu zauzeti: od aktivistica, uličnih borkinja i vođa bandi do političarki u lokalnim vlastima, te od koordinatorica demonstracija do internetskih aktivistica.“²³

EUROPOL je utvrdio kako je 2017. godine 12% neuspjelih, osujećenih i dovršenih napada u Europskoj uniji izvela ljevica. Meta ove vrste terorizma češće su vladine zgrade i dovodi do građanskih nemira, a ne do nasilja nad pojedincima i skupinama.²⁴

Daljnji čimbenici, osim političkih, mogu biti i oni koji se odnose na povijesne ideologije. Na to utječe nastava povijesti koja je usmjerena na naciju. To uključuje stvaranje mržnje i žalosti povezane s viktimizacijom kao rezultatom povijesnih i sadašnjih djelovanja ili nedjelovanja, uključujući kršenja ljudskih prava. Ti su čimbenici povezani s jakim osjećajima otuđenosti i nepravde, na primjer, osjećajem kako ih političko vodstvo i policija ne predstavljaju, a često su pojačani ksenofobijom, diskriminacijom i marginalizacijom. Ekstremizam se često može njegovati narativima o tome tko su autohtoni ljudi u određenoj zemlji, traženjem društvene pravde za događaje iz prošlosti, traženjem osvete na temelju povijesnih poluistina i narativa. Takve napetosti mogu biti teške, jer se često projiciraju na mlade ljude, a ne pruža se mehanizma za kritičko razmišljanje ili odbacivanje tih ideja, već se dopuštaju izrazi netolerancije koji se mogu pretvoriti u govor mržnje i zločin, uključujući terorizam. Drugi rezultat takvih narativa jest prisiljavanje nekih mladih ljudi da se pridruže nasilnoj ekstremističkoj skupini zbog vjere u svetu dužnost, povijesnu misiju, apokaliptičko proročanstvo kao sredstvo za postizanje pravde ili jednakosti. Na taj se način mladi potiču, primjerice, na pridruživanje ekstremno desničarskim skupinama „štiteći svoju kulturu i zemlju“ ili čak na sudjelovanje u stranim ratovima.

Prema Europskom opservatoriju za poučavanje povijesti, obrazovanje povijesti nije samo podučavanje učenika o ključnim datumima i značajnim osobama iz prošlosti. Povijest može pokazati učenicima kako samostalno razmišljati ispitujući događaje koristeći kritičko razmišljanje i razumijevajući kako su ti događaji utjecali na svijet i pridonijeli formiranju naših društava. Ove analitičke i kritičke vještine razmišljanja trebaju omogućiti učenicima postati informirani, aktivni građani.²⁵

²² “Polish Independence Day march by nationalists banned in Warsaw” (BBC News, Nov. 2018) - <https://www.bbc.com/news/world-europe-46123001>

²³ Claire Provost and Lara Whyte, “Why are women joining far-right movements, and why are we so surprised?” (OpenDemocracy.net, Jan. 2018).

²⁴ European Union Terrorism Situation and Trend Report 2018 (EUROPOL, 2018), p. 9.

²⁵ Mission statement of the European Observatory of History teaching, <https://www.coe.int/en/web/observatory-history-teaching/regular-report>

Psihološki problemi

Ponekad radikalizacija i ekstremizam mogu biti pojačani socio-psihološkim čimbenicima. Izazovi poput pritiska vršnjaka, ali i nedostatka pristupa uslugama mentalnog zdravlja mogu dovesti do ozbiljnih psihičkih problema, a radikalizacija bi bila njihova manifestacija.

Psihološki problemi mogu uključivati osjećaje tuge ili kritiziranja te emocije poput otuđenja, izolacije ili isključenosti. Ovi se problemi obično manifestiraju kroz vrlo suzdržano, introvertirano i samotnjačko ponašanje, a mladi ljudi pogođeni ovim problemima često se ne primjećuju među svojim vršnjacima ili u učionicama. Drugi skup psihičkih problema ide malo dalje i ogleda se u iskazivanju ljutnje i frustracije zbog snažnog osjećaja nepravde. Ti mladi ljudi često osuđuju društvo, svoje vršnjake i sustav općenito. Često su za njih institucije demokratskog društva izvor ugnjetavanja, a njihova interakcija s javnim institucijama ili većinom izaziva osjećaj poniženja. Zbog njihovog razumijevanja svijeta, jak osjećaj žrtve upravlja njihovim interakcijama koje su često vrlo osjetljive na osobnu ranjivost. Treća skupina psihičkih problema vezana je uz tzv. rigidni pogled na svijet. Ovi mladi ljudi skloni su pogrešno tumačiti situacije, često vjeruju u teorije zavjere i imaju čvrsto mišljenje kako su u suprotnosti s glavnim kulturnim ili društvenim normama.

Još jedno iskustvo koje uzrokuje radikalizaciju je nedostatak podrške osobama koje imaju traumu i/ili neke druge okidačke mehanizme. Često psihička trauma proživljena unutar obitelji ostaje nerazriješena, što može dovesti do raznih nasilnih ponašanja, uključujući radikalizaciju.

Društvenost je očito ključni aspekt u poboljšanju ili smanjenju psiholoških pokretača radikalizacije. Društvene skupine utječu na samopoštovanje, identitet i pripadnost te su moćne u oblikovanju mišljenja i vrijednosti. Grupe također potiču prijateljstva, jačaju postojeća prijateljstva i obiteljske veze. Osim važnih elemenata socijalizacije, društvene skupine također mogu dijeliti zajedničku fascinaciju karizmatičnim vođom. Mnogim radikaliziranim mladim ljudima pripadnost njihovim nasilnim radikalnim skupinama daje osjećaj pripadnosti koji se ne može pronaći u glavnom društvu. Povezuju se s drugima koji dijele slične potrebe ili zahtjeve.

Također je važno napomenuti kako se radikalizacija i psihički problemi ne razvijaju sami od sebe. Često postoje autsajderi, takozvani propovjednici mržnje, koji iskorištavaju ranjivost ljudi i osjećaj nepravde i potiču te osjećaje dok ne postanu ozbiljni. Ovi se pojedinci često koriste za usmjeravanje regruta u ekstremističke skupine koristeći metode kao što su uvjeravanje, pritisak i manipulacija.

Društveni mediji promijenili su način na koji živimo, radimo, povezujemo se i komuniciramo, ali i omogućili mnogo bržu radikalizaciju. Društveni mediji pružaju povezanost, virtualno sudjelovanje i, što je vrlo opasno, odjeke za istomišljeničke ekstremističke stavove. Zbog promjenjive logike interneta, on više nije prostor istraživanja, već postaje prostor koji služi samo istim ideološkim i političkim stavovima. Ti „mjehurići“ informacija ili eho-komore mogu ubrzati proces radikalizacije i povećati mogućnosti za „samoradikalizaciju.“²⁶

Nema jasnog puta do terorizma niti dosljednog skupa čimbenika koji potiču ekstremizam i radikalizaciju. Studija Odbora stručnjaka za borbu protiv terorizma Vijeća Europe²⁷ također identificira neke od ovih razloga za radikalizaciju i ekstremizam:

Osjećaj usamljenosti i izoliranosti, uključujući zbnunjenost oko vlastitog identiteta i neizvjesnost o pripadnosti glavnim strujama ili strukturama zajednice, situacija je koju ponekad doživljavaju migranti druge generacije u zemljama domaćinima.

²⁶ RAN Issue Paper: The Root Causes of Violent Extremism (Ranstorp, Radicalisation Awareness Network, European Commission, 2016).

²⁷ Committee of Experts on Counter-Terrorism, The Roles of Women in Daesh: Discussion Paper (Council of Europe, 2016).

Napetosti između onih koji dolaze iz zemalja s konzervativnim društvima koja ograničavaju financijsku neovisnost, mobilnost i djelovanje žena i liberalnih društava s većom jednakosti spolova u kojim se muškarci osjećaju zastrašeno ženskom neovisnošću.

Vjerovanje kako je nečija zajednica u opasnosti od nasilja ili progona, uključujući ksenofobiju i profiliranje prema muslimanskom stanovništvu u Europi, ili percipiranu prijetnju sigurnosti i lokalnom "načinu života" koji se doživljava kad se imigranti različitog kulturnog i vjerskog podrijetla nasele u europske gradove.

Tuga i ljutnja zbog diskriminacije i progona od strane ili nejednakog pristupa državnim službama. To uključuje rasno profiliranje osumnjičenika za terorizam na temelju etničke pripadnosti i vjeroispovijesti nakon terorističkih napada. Osim toga, može postojati ljutnja zbog nedostatka međunarodne akcije kao odgovor na progon muslimana ili uključenost nekih zemalja u razne ratove, kao što je na Bliskom istoku²⁸, a nedavno i Ukrajine.

Vjerski uzroci i uvjerenja

Daeshov terorizam pod vjerskim utjecajem započeo je 2014. godine kad je skupina Daesh, također poznata kao ISIS, „zauzela teritorij u Siriji i Iraku, ali je težila globalnom dosegu regrutirajući članove daleko izvan te regije i potičući svoje sljedbenike i pristaše na započinjanje nasilja diljem svijeta. Na vrhuncu svog djelovanja 2014.-2015. godine, ISIL/Daesh je privukao oko 40.000 takozvanih stranih terorističkih boraca iz cijelog svijeta, oko 6.000 iz Europe.”²⁹

Rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a 2178 definira strane terorističke borce kao pojedince koji putuju u zemlju koja nije njihova država prebivališta ili državljanstva u svrhu počinjenja, planiranja ili pripreme, ili sudjelovanja u terorističkim djelima ili pružanja ili primanja terorističke obuke, uključujući u vezi s oružanim sukobom.³⁰

Posljednjih nekoliko godina, pojavio se novi trend uzrokovan teritorijalnim gubicima Daesha u Iraku i Siriji, a to je kako se mnogi strani teroristički borci vraćaju svojim domovima ili odlaze u druge zemlje. Izvješće o stanju i trendovima terorizma u Europskoj uniji za 2016. (EUROPOL, 2016., str. 29) navodi kako su 17% povratnika maloljetnici, te kako po povratku predstavljaju niz izazova za države, posebice za kaznenopravni sustav. Sudbina povratnika povezanih s Daeshom uvelike varira. Neki su dovedeni u odgovarajuće kaznenopravne sustave zemalja u koje su se vratili i suočavaju se s odgovornošću za svoju pomoć ili povezanost s ekstremističkim ili terorističkim skupinama. Čini se kako su neki povratnici napustili svoju nasilnu ekstremističku ideologiju iz različitih razloga, uključujući razočaranje, te im se pruža podrška u rehabilitaciji, dok drugi nisu deradikalizirani i još uvijek predstavljaju stvarnu sigurnosnu prijetnju.

„Iako povratnici iz stranih terorističkih mreža i dalje predstavljaju prijetnju u smislu potencijalnog nasilja i inspiracije za druge, većinu napada inspiriranih Daeshom u 2017. izveli su takozvani „domaći“ teroristi koji su se radikalizirali u zemljama u kojima žive i nikad nisu putovali u inozemstvu kako bi se pridružili terorističkim skupinama. To je često u suprotnosti s popularnim uvjerenjima, osobito onakvima koja zastupaju određene polarizirane političke snage. Upravo takvi usamljeni akteri, ljudi koji nemaju izravnih veza s Daeshom ili bilo kojom drugom terorističkom organizacijom, mogu predstavljati jednu od najvećih prijetnji jer ih policija teško otkriva.”³¹

²⁸ El-Said and Barrett, Enhancing the Understanding of the Foreign Terrorist Fighters Phenomenon in Syria (United Nations Office of Counterterrorism, 2017).

²⁹ The Challenge of Returning and Relocating Foreign Terrorist Fighters: Research Perspectives (United Nations Counter Terrorism Committee Executive Directorate, 2018), p. 4.

³⁰ See S/RES/2178 (United Nations Security Council, 2014).

³¹ European Union Terrorism Situation and Trend Report 2018 (EUROPOL, 2018), p. 6.

Kršćanske ekstremističke skupine također su u porastu i obično se povezuju s teorijama zavjere. Ove skupine snažno utječu na društva svojim antipravnim i antirodnim narativima, kao i terorističkim napadima. Vjerojatno najpoznatiji nedavni teroristički napad bio je „*the Now*“, nakon teorije zavjere QAnon, koja je pomogla motivirati neredu na američkom Kapitolu, uz otvoreno izražavanje kršćanske vjere od strane mnogih sudionika. U SAD-u, ali i u istočnoj Europi, kršćanske crkve možda su bile različitih denominacija, ali su njihovi klerici i ministri otvoreno širili teorije zavjere među vjernicima. Primjerice, u Srbiji je crkva LGBT osobe proglasila „izdancima iz Sodome i Gomore“, a prvosveštenik i poglavar SPC Amfilohije Radović posredno, ali nedvosmisleno, opravdava planirano nasilje nad Povorkom ponosa i, na neki način, čak i pozivao svoje sljedbenike na sudjelovanje u nasilju. Također, svećenik Dragan Terzić komentirao je Zakon o zabrani diskriminacije: „Ovaj zakon briše granicu između dobra i zla. Derogirajuće djeluje ne samo s moralnog aspekta nego i na društvo, približavajući ga animalnosti, što je katastrofa za cijeli narod i državu.“³²

Pitanje je kako osigurati da sloboda vjere ne bude ugrožena kad se bavimo ekstremizmom u ime vjere. U tom smislu, rad na vjerski motiviranom ekstremizmu i radikalizaciji zahtijeva vrlo dobre vještine balansiranja. S jedne strane, društva trebaju pozvati vjerske institucije i njihove predstavnike na odgovornost za svoje postupke, ali isto tako ne smiju ograničavati slobodu misli, savjesti i vjere. Prema članku 9. Europske konvencije o ljudskim pravima, svako ograničavanje izražavanja slobode misli, savjesti i vjere može biti motivirano samo interesima javne sigurnosti, zaštite javnog reda, zdravlja ili morala te prava i slobode drugih. Članak 18. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima vrlo je sličan: sloboda misli, savjesti i vjere može se ograničiti ako je potrebno radi zaštite „javne sigurnosti, reda, zdravlja, morala ili temeljnih prava i sloboda drugih“. Jasno je kako međunarodna ljudska prava standardiziraju „slobodu izražavanja vjere ili uvjerenja“, a ne suštinu ili sadržaj takve vjere ili uvjerenja. Prema članku 18.2 ICCPR-a „nitko ne smije biti podvrgnut prisili koja bi narušila njegovu slobodu za usvajanje vjere ili uvjerenja po vlastitom izboru.“³³

³² Study on Homophobia, Transphobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity Sociological Report: Serbia, Danish Institute of Human Rights, https://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/SerbiaSociological_E.pdf

³³ Strasbourg, 20 June 2012 CDL-AD(2012)016 Or. Engl. - Venice Commission. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2012\)016-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2012)016-e)

Utjecaj pandemije covid-19 na radikalizaciju među mladima

Prema nedavnoj studiji OBESU-a³⁴ (eng. *The Organising Bureau of European School Student Unions*) „Utjecaj pandemije na obrazovne sustave je i težak i nerazmjern, te općenito uvjetovan zanemarivanjem u prošlosti. Rezovi u javnom sektoru posljednjih desetljeća pridonijeli su stagnaciji metodologije, nerazvijenim objektima i nesigurnim radnim uvjetima za nastavnike. To je dovelo do toga da školski sustavi u većem dijelu EU-a nisu spremni jamčiti digitalno učenje za sve učenike. Nevolji, bespomoćnosti i neizvjesnosti koju doživljavaju mladi diljem svijeta pridonosi činjenica kako se njihove potrebe i okolnosti rijetko uzimaju u obzir pri osmišljavanju strategija za ublažavanje krize – politički kontinuitet marginalizacije o kojem se raspravlja zaobilazi nepredviđenu pojavu pandemije covid-19. Ukoliko se ne poduzmu odgovarajuće mjere, studenti će trpjeti dugoročne posljedice pandemije u društvenoj, ekonomskoj i emocionalnoj sferi svog života.“

Ovaj citat iz studije OBESU savršeno ocrtava promjenjivu stvarnost kad je riječ o utjecaju covid-19 na mlade ljude. Pandemijska kriza sve je pretvorila u online oblik, a pojavili su se online sustavi s puno dezinformacija, govora mržnje, razočarenja. U vremenima kad su društveni odnosi i odnosi u zajednici narušeni, a pristup obrazovanju sve teži nego prije, mladi (ali ne samo oni) ostali su bez velike podrške i postali laka meta za manipulaciju i uplitanje u teorije zavjere, govor mržnje, ekstremne te radikalna mišljenja i osjećaj nemoći. Rad s mladima i školski sustavi u većini zemalja EU-a nisu bili spremni jamčiti digitalno učenje za sve, što je značilo kako su mnogi učenici izostavljeni.

Činjenica kako se njihove potrebe i okolnosti rijetko uzimaju u obzir pri razvijanju strategija za prevladavanje krize pridonosi patnji, bespomoćnosti i neizvjesnosti koju doživljavaju svi mladi ljudi. U nekim slučajevima, dugoročne posljedice pandemije u društvenoj, ekonomskoj i emocionalnoj sferi života tek će se vidjeti. No, neke sfere koje su ostale bez nadzora obrazovanja i rada s mladima, kao i nedostatak socijalnog rada i aktivnosti uključivanja ili integracije, rezultirale su visokim stupnjem otuđenosti mladih od društva u kojem žive.

U listopadu 2022. godine, Mreža Europske komisije za svijest o radikalizaciji uglavnom se usredotočila na teme covid-19, nasilnog ekstremizma i protuvladinih pokreta.³⁵ Mreža zaključuje kako: „Potaknuti pandemijom covid-19 i odgovarajućim mjerama koje su poduzele vlade i vlasti, došlo je do porasta protuvladinih akcija diljem Europe. Nekoliko ekstremističkih skupina, i s nasilne ljevice i desnice, hrani se i propagira dezinformacije, teorije zavjere i lažne vijesti. Ovo dopire do široke publike ljudi koji zauzvrat postaju nasilni prema vlastima. Kao rezultat nedavnih događaja, vidimo rastuću mješavinu antivaksera (pokret protiv cijepljenja cjepivom protiv covid-19), raznih zavjera – uključujući one koji šire dezinformacije o ruskoj invaziji na Ukrajinu, a to su često iste skupine koje šire dezinformacije i lažne vijesti o pandemiji covid-19, klimatskim ekstremistima i mnogim drugima. Kumulativni rezultat je povećanje nepovjerenja javnosti, posebno među ranjivim pojedincima, prema vlastima i vladama.“

Vrlo je teško snaći se u tako složenom sustavu narativa koji izazivaju zbunjenost, osjećaj izoliranosti i nepovjerenje u institucije. Tradicionalno, rad s mladima služio bi kao most između mladih i javnog sektora, ali s ograničenjima covid-19 nije mogao ispuniti tu ulogu. U takvom okruženju, mladi su

³⁴ Through school student's eyes: impact and challenges of COVID-19 on education systems in Europe, Gilda C. Isernia with the support of Rute Nunes, OBESU, 2022, www.obessu.org

³⁵ Spotlight on COVID-19, Violent Extremism and Anti-Government Movements | October 2022, European Commissions' RAN Network, https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/radicalisation-awareness-network-ran/ran-media/ran-spotlight/spotlight-covid-19-violent-extremism-and-anti-government-movements_en

prepušteni biranju između različitih opcija, lažnih i pogrešnih informacija i povezivanja sa skupinama koje imaju nasilne i ekstremne načine djelovanja.

Proces radikalizacije u takvom kontekstu nije samo online, već može doći i od članova njihovih obitelji i grupa prijatelja. Jasno je kako mladi nisu jedine žrtve novih, protuvladinih narativa radikalizacije. Svi su se borili s radikalizacijom, osobito s teorijama zavjere o cjepivima, narativima o virusu i njegovom stvaranju te drugim dezinformacijama čiji je cilj radikaliziranje stajališta ljudi. Osobe koje rade s mladima stoga se sad suočavaju sa složenijim i višestrukim kontekstom, gdje svaki narativ može izazvati nasilne ekstremističke reakcije na internetu, a nažalost, ti su narativi vidljivi i na izborima, u obraćanju i radu s javnim sektorom, u aktivnom sudjelovanju, u pristupu pravima, diskriminaciji, medijima i mnogim drugim područjima.

Uloga osoba koje rade s mladima u sprječavanju radikalizacije

Prevenција i podizanje svijesti

Rad s mladima na sprječavanju ekstremizma i radikalizacije, online i offline, složena je i višestruka tema. Postoje različite službe za provođenje zakona (policija, tužiteljstvo, inspekcija) koje se bave ovom temom, pored političkih službi za kreiranje javnih politika, medija, obrazovnih i društvenih institucija, kao i samih vjerskih institucija.

Stoga osobe koji rade s mladima mogu igrati važnu ulogu jer su predvodnici stvaranja pozitivnih odnosa s mladima. Prostori za rad s mladima trebaju biti sigurno i ugodno okruženje u kojem svaka mlada osoba može izraziti svoje stavove, iskustva i brige. Stvaranjem ovih društvenih veza, rad s mladima može smanjiti rizik kod nekih mladih kako ne bi pali pod preveliki utjecaj internetskog ekstremizma. Rad s mladima također se odnosi na aktivno sudjelovanje i angažman, ponekad kroz strukturirano sudjelovanje, a ponekad to mogu biti aktivnosti poput sporta, umjetnosti, volontiranja itd. Važan dio je potpora mladim ljudima u izgradnji društvenih veza i stvaranju vlastitih grupa prijatelja, što može smanjiti rizik kako se ne bi osjećali izolirano i ranjivo na ekstremističko i radikalno novačenje.

Osobe koje rade s mladima također mogu na strukturiran način promicati medijsku pismenost i kritičko razmišljanje podržavajući mlade ljude na provjeru izvora i valjanosti informacija, na razumijevanje konteksta i namjere poruka iz medija i internetskih platformi. Osim toga, osobe koji rade s mladima mogu podržati mlade koji se bore s anksioznošću, depresijom ili izolacijom zbog raznih problema, poput društvenih, obiteljskih, ekonomskih itd. Ponekad razgovor o nasilnom ekstremizmu može pomoći mladima razumjeti te fenomene i upozoriti ih kad primijete kako se netko izolira i pada sve više pod utjecaj ekstremističkih narativa. Ulogu nenasilja također je vrlo važno promicati kao kulturu komunikacije, dijaloga i empatije. Međutim, sprječavanje ekstremizma među mladima zahtijeva holistički pristup koji se bavi temeljnim uzrocima ekstremizma, a osobe koji rade s mladima samo su jedan dio sustava koji uključuje roditelje mladih, odgajatelje, kao i policiju, političke i vjerske vođe, medije i druge.

Područja kompetencija koje je potrebno razvijati kod osoba koje rade s mladima

Što bi osobe koje rade s mladima trebale znati i moći i kakav stav bi trebale imati kako bi se uključile u rad protiv nasilnog ekstremizma i radikalizacije?

U nastavku se nalazi tablica s prijedlogom popisa kompetencija koje mogu pomoći u daljnjem profesionalnom razvoju osoba koje rade s mladima, kao i u unaprjeđenju obrazovanja i neformalnog osposobljavanja. Cilj predloženog okvira kompetencija nije stvoriti svemoćnu osobu koja radi s mladima, već naprotiv, namjerava dati ideje o područjima koja osobe koje rade s mladima i treneri neformalnog obrazovanja mogu i trebaju razvijati, kako bi mogli raditi na sprječavanju nasilnog ekstremizma i radikalizacije.

Područje kompetencija: Razumijevanje koncepta nasilnog ekstremizma i radikalizacije			
KOMPETENCIJE	KRITERIJ	INDIKATORI	
Razumijevanje uzroka i definicija nasilnog ekstremizma i radikalizacije	Poznavanje aktualnih okvira definiranja ekstremizma i radikalizacije kao i njihovih uzroka i manifestacija	Razumijevanje sociokulturnog konteksta i aspekata nasilja koji uzrokuju ekstremizam i radikalizaciju Pokazuje razumijevanje temeljnih uzroka i manifestacija znakova ekstremizma i radikalizacije među mladima	
	Sposobnost razumijevanja društvenih i kulturnih izazova, narativa i zamki koje dovode do radikalizacije	Može predstaviti različite primjere problema koji potiču ekstremizam i nasilje, na temelju jakih predrasuda, narativa koji potiču govor mržnje i drugih društvenih i kulturnih problema koji dovode do ekstremizma i radikalizacije	
	Samosvijest i želja za učenjem o razvoju i trendovima nasilja, ekstremizma i radikalizacije među mladima		Pokazuje sposobnost prepoznavanja prikladnih materijala za čitanje, izvora informacija, akademskih materijala i stjecanja novih znanja o temi
			Zanima ga dublje bavljenje i razumijevanje teme
Razumijevanje teorija (interkulturalne, globalnog građanstva, ljudskih prava itd.)	Poznavanje aktualnih teorija o kulturi i identitetu te interkulturalnoj komunikaciji	Kulturu shvaća kao dinamičan i višestruk proces (heterogenost kulture); te složenost procesa interkulturalne komunikacije Razumije veze između kulture i identiteta i različitih modela kulture, te kako neki od njih mogu dovesti do izolacije i isključenosti	
	Poznavanje okvira ljudskih prava, odgovornosti i obrazovanja za globalno građanstvo	Zna koja su ključna ljudska prava pogođena ekstremizmom i radikalizacijom Poznavanje okvira i pristupa obrazovanja za ljudska prava	
	Sposobnost jasnog objašnjavanja metodoloških pristupa koji se primjenjuju u preventivnom radu protiv ekstremizma i radikalizacije	Na jasan način može objasniti koje su metodologije učinkovite u radu s mladima u prevenciji radikalizacije i ekstremizma	
	Svijest o diskriminaciji i nejednakosti, pitanjima socijalne pravde, povijesni, kulturni i vjerski narativi	Razumije međusobne veze između predrasuda, nejednakosti i diskriminacije Pomno prati trendove u narativima o socijalnoj pravdi, povijesnim, kulturnim i vjerskim narativima i kako oni utječu na mlade ljude	
Tehničke kompetencije povezane s lokalnom zajednicom i drugim dionicima koji rade na sprječavanju nasilnog ekstremizma i radikalizacije	Poznavanje praktičnih koraka za uspostavljanje partnerstva sa školama, organima za provođenje zakona, medijima, roditeljima i drugima	Poznavanje pravnih okolnosti, formalnih koraka i mehanizama za izgradnju partnerstva s drugim zainteresiranim stranama Poznavanje potencijala međupovezanosti između rada s mladima i drugog rada na sprječavanju nasilnog ekstremizma i radikalizacije (kao što su nastavni planovi i programi formalnog obrazovanja, policijski preventivni rad, obuka za medije itd.)	
	Vještine komunikacije i suradnje s drugim pružateljima usluga kao što su učitelji i školsko osoblje, policajci, istražitelji, novinari i udruge roditelja	Sposobnost jasnog objašnjenja predloženih aktivnosti i dijeljenja zadataka s drugim partnerima iz drugih službi kad je to potrebno	
	Vještina postavljanja zajedničkih ciljeva s lokalnim zainteresiranim stranama, roditeljima i drugima, te rad u partnerstvu	Sposobnost otvorene komunikacije s lokalnim zainteresiranim stranama o pitanjima koja se odnose na ekstremizam i radikalizaciju i predlaže akcije	

Sposobnost djelovanja kao organizator aktivnosti rada s mladima protiv ekstremizma i radikalizacije	Poznavanje elemenata koje je potrebno uspostaviti za provedbu programa rada s mladima protiv ekstremizma i radikalizacije	Poznavanje potrebnih tehničkih uvjeta kao što su prostor, materijali, vrijeme itd., kao i poznavanje profila sudionika, radnih uvjeta i drugih uvjeta vezanih uz dani kontekst
	Vještina organiziranja i vođenja programa rada s mladima	Sposobnost planiranja i upravljanja tehničkim uvjetima potrebnim za provedbu programa rada s mladima, osnovne vještine upravljanja, komunikacijske vještine i druge relevantne vještine
Područje kompetencija: Razvijanje i provođenje obrazovnih programa³⁶		
KOMPETENCIJE	KRITERIJ	INDIKATORI
Razvijanje obrazovnog pristupa temeljenog na principima i vrijednostima neformalnog učenja	Poznavanje koncepta i vrijednosti neformalnog učenja kao obrazovne prakse	Pokazuje razumijevanje vrijednosti i ključnih principa neformalnog učenja Pokazuje razumijevanje različitih obrazovnih metoda i konceptata za procjenu potreba
	Otvorenost i spremnost na neočekivane elemente pri definiranju obrazovnog pristupa	Procjenjuje trenutna kontekstualna pitanja vezana uz ekstremizam i radikalizaciju prije ili na samom početku rada s mladima Rješava pitanja i interese polaznika adekvatnim i prilagođenim obrazovnim pristupom Osjeća se ugodno uz prilagodljiv program temeljen na iskustvima i problemima mladih – polaznika
	Prihvatanje ključnih konceptata, vrijednosti i konsolidiranih praksi neformalnog učenja	Osjeća se sigurnim u naglašavanju i primjeni načela neformalnog učenja pri kreiranju programa s posebnim fokusom na aktivno sudjelovanje mladih Pokazuje istinski interes za bavljenje temom ekstremizma i radikalizacije
Odabir, prilagodba ili stvaranje odgovarajućih metoda	Poznavanje postojećih metoda i njihovih izvora	Identificira odgovarajuće metode iz dostupnih izvora obrazovanja o ljudskim pravima
	Poznavanje metodologija koje se koriste u obrazovanju mladih	Objašnjava metodologije koje se koriste na radionici pri odabiru, prilagodbi i kreiranju metoda Može primijeniti metodologije povezane s medijskom pismenošću i kritičkim mišljenjem, obrazovanjem o ljudskim pravima protiv terorizma i međuvjerskim dijalogom
	Vještina odabira, prilagodbe ili kreiranja odgovarajuće metode	Po potrebi kreira i prilagođava metode uzimajući u obzir najvažnija pitanja vezana uz rješavanje ekstremizma i radikalizacije
	Sposobnost prilagodbe promjenjivim uvjetima tijekom treninga	Improvizira i prilagođava se promjenjivoj situaciji
	Hrabrost improvizacije, prilagodbe i suočavanja s nepoznatim i nepredvidivim situacijama	Hrabrost improvizacije i prilagodbe u nepoznatim i nepredvidivim situacijama vođeni idejom promicanja ljudskih prava i nenasilja
Razumijevanje i olakšavanje procesa grupnog učenja	Poznavanje teorija i konceptata odnosa moći	Razumije moć i odgovornost trenera/voditelja na radionici Razumije moć grupne dinamike
	Vještine aktivnog slušanja i neverbalne komunikacije	Pažljivo sluša druge bez prekidanja i na nepristran način Obraća pažnju na govor tijela

³⁶ Inspired by the competence framework of TALE – Trainers for Active Learning in Europe, 2011 <https://pip-eu.coe.int/en/web/youth-partnership/tale?desktop=false>

	Vještina postavljanja smislenih pitanja i donošenja zaključaka na temelju naučenog	Postavlja otvorena pitanja koja su povezana s temom i vodi diskusiju
	Spremnost na suočavanje i konfrontaciju	Usuđuje se gurnuti sudionike u zonu „istezanja“ i potom izvući zaključak i završiti proces učenja
Kompetencija za vođenje procesa učenja kroz debriefing	Razumijevanje ciklusa iskustvenog učenja i uloge debriefinga u njemu	Poznaje ciklus iskustvenog učenja Oslanja se na svoje iskustvo kad postavlja adekvatna pitanja i navodi sudionike na izvođenje zaključaka
	Vještine za vođenje grupnog procesa učenja kroz debriefing	Sposobnost uključivanja sudionika s različitim stilovima učenja unutar grupe u proces debriefinga
	Sposobnost upravljanja procesom debriefinga kad postoje napetosti i neslaganja	Upravlja diskusijom kad postoje suprotne izjave i uvjerenja vodeći je prema nenasilju
		Vještina prepoznavanja nesuglasica i primjene specifičnih načina i metoda rješavanja nesuglasica
		Potiče promatranje, iskustvo, razmišljanje, zaključivanje i komunikaciju među sudionicima
Kompetencije vezane uz evaluaciju i izvještavanje	Poznavanje različitih pristupa evaluaciji učenja	Razumije različite pristupe podizanju svijesti sudionika o njihovom učenju i kako koristiti ishode učenja za vlastitu korist
	Vještina osmišljavanja procesa refleksije tako da sudionici budu svjesni vlastitog učenja	Podiže svijest o ishodima učenja kroz smislena pitanja i prostor za samorefleksiju Potiče izražavanje različitih stajališta u sigurnom okruženju s ciljem ukazivanja na ekstremizam i radikalizaciju
	Spremnost za podršku i osnaživanje sudionika na korištenje svojih ishoda učenja	Promiče samopouzdanje i motivira sudionike na primjenu svojih ishoda učenja i postanu aktivni protiv ekstremizma i radikalizacije među svojim vršnjacima
Dizajn sesije temeljen na potrebama (NAOMIE dizajn)	Sposobnost procjene/analize potreba sudionika	Procjenjuje potrebe sudionika prije ili na samom početku treninga kako bi najbolje prilagodio teme relevantnim lokalnim problemima koji vode suočavanju s ekstremizmom i radikalizacijom
	Vještine odabira odgovarajućih metoda	Primjenjuje metode i pristupe za prijenos znanja i vrijednosti u procesu učenja te potiče kritičko mišljenje
	Vještina postavljanja ciljeva učenja na temelju potreba sudionika	Zadovoljava potrebe polaznika kroz adekvatan i prilagođen obrazovni pristup Pokazuje istinski interes za potrebe sudionika
Područje kompetencija: Komunikacija i timski rad		
KOMPETENCIJE	KRITERIJ	INDIKATORI
Smislena komunikacija	Sposobnost jasnog izražavanja misli i emocija	Pokazuje jasno razumijevanje osjećaja i emocija i njihovog utjecaja na druge Omogućuje sudionicima - mladima da podijele svoje emocije o problemima koji ih pokreću
	Kompetencije povezane s aktivnim slušanjem	Pokazuje razumijevanje pojmova aktivnog slušanja i neverbalne komunikacije
		Pažljivo sluša druge bez prekidanja i na nepristran način Obraća pažnju na govor tijela
Biti svjestan različitosti	Učinkovito radi s mladima iz različitih sredina, posebno uzimajući u obzir one koji su introvertirani, izolirani i uzimajući u obzir specifičnosti njihovog društvenog, kulturnog, ekonomskog i vjerskog konteksta	

		Osjetljiv je na potrebe mladih i izazove s kojima se suočavaju, njihov pristup narativima i svjetonazorima Jasno razlikuje znakove između radikalizacije i izolacije te introvertiranosti ili isključenosti
Javni nastup	Znanje i vještine javnog nastupa	Poznavanje tehnika javnog govora Vještine jasnog i samouvjerenog izražavanja
	Sposobnost korisne podrške i ohrabivanja/suprotstavljanja grupi i/ili sudioniku	Podržava i ohrabruje/konfrontira grupu i/ili sudionika na način koji je koristan za grupu/sudionike
Stvaranje uključujućeg i fokusiranog okruženja za učenje	Poznavanje načina i metoda poticanja kreativnosti, rješavanja problema i razmišljanja „izvan okvira“	Koristi različite metode koje potiču kreativnost, rješavanje problema i razmišljanje „izvan okvira“, i koje su u skladu sa promoviranjem kritičkog mišljenja
	Znatiželja i otvorenost za improvizaciju i eksperimentiranje za uključivanje	Usuđuje se improvizirati i eksperimentirati kako bi u programe uključio više izoliranih i nedosegnutih mladih ljudi
	Poznavanje etičkih granica	Usvaja primjereno ponašanje koje poštuje etičke granice unutar dane skupine mladih ljudi
Biti svjestan timskih procesa i biti sposoban za timski rad	Poznavanje timskih procesa i njihovog utjecaja na efikasnost tima	Podsjetite se na timske procese i njihov mogući utjecaj na učinkovitost tima, posebno ako radite s vanjskim partnerima
	Otvorenost za timske procese i prepoznavanje njihovog značaja	Pokazuje interes za timski proces i ne ignorira probleme u timskom radu
Područje kompetencija: Naučiti učiti i interkulturalno učenje		
KOMPETENCIJE	KRITERIJ	INDIKATORI
Iskustvo i praksa u borbi protiv nasilne radikalizacije i ekstremizma	Znanje o praktičnim koracima pripreme i identifikaciji ključnih pitanja u borbi protiv nasilne radikalizacije i ekstremizma	Može napraviti popis najvažnijih radnji koje treba poduzeti za rješavanje pitanja važnih za suzbijanje nasilne radikalizacije i ekstremizma
		Može se povezati i uključiti u dijalog sa zajednicom, roditeljima i drugim sudionicima, što dovodi do međusobnog učenja i podrške
	Vještine za promišljanje procesa pripreme i primjene naučenog u sljedećim koracima aktivnosti rada s mladima	Lako prepoznaje jesu li pripremne aktivnosti provedene s potrebnom pažnjom i kvalitetom
		Predlaže dodatne aktivnosti i strategije kako bi se osiguralo da su aktivnosti rada s mladima pravilno pripremljene vrijeme za razmišljanje o pripremi i provedbi ključnih aktivnosti i izvlači zaključke iz tog procesa
Iskustvo i praksa u interkulturalnom učenju, uključujući međureligijsko učenje	Poznavanje i interes za interkulturalno i međuvjersko učenje i teorijske okvire	Povezuje rad s mladima s relevantnim interkulturalnim učenjem te teorijama i konceptima međureligijskog dijaloga
	Vještine za uspješno provođenje interkulturalnog učenja	Predlaže učinkovite mjere za prevladavanje neplaniranih situacija i vodi proces interkulturalnog učenja
Kompetencije za davanje i primanje povratnih informacija o tome kako poboljšati rad	Sposobnost kritičkog promišljanja ishoda aktivnosti rada s mladima	Može koristiti evaluaciju i povratnu informaciju kako bi procijenio koliko su dobro postignuti ciljevi učenja rada s mladima
		Može identificirati najjače i najslabije točke u vezi sa sadržajem provedene aktivnosti

u ovom području	Sposobnost primanja povratnih informacija	Aktivno sluša i razumije povratne informacije primljene od svih sudionika
Sposobnost samorefleksije	Vrednovanje vlastitih postignuća i kompetencija u učenju	Primjenjuje odgovarajuće metode za procjenu i samoprocjenu vlastitih postignuća u učenju
		Preuzima odgovornost za provođenje samoprocjene i na temelju nje gradi plan osobnog razvoja
	Podložno osobnom/profesionalnom razvoju kroz povratne informacije	Razumije vrijednosti i mehanizme povratnih informacija
		Daje, prima i integrira povratne informacije na konstruktivan način
		Traži povratne informacije

Ključni dionici u borbi protiv radikalizacije

Sljedeći odjeljak daje pregled ključnih dionika u borbi protiv radikalizacije i ekstremizma, ali iz nepravne perspektive, uglavnom kroz preventivni rad. Postoje i drugi dionici poput tijela za provođenje zakona, pravosudnog sustava, obavještajnih službi, antiterorističkih službi koji su usmjereni na rad na sigurnosti opće populacije i poštivanje vladavine prava.

Ovaj pregled će se usredotočiti na:

- Dionike u području obrazovanja
- Dionike u području civilnog društva mladih
- Medije, internet posrednike uključujući tehnološke tvrtke

Izabrani su ovi dionici zbog njihovog direktnog utjecaja na mlade ljude.

Dionici u području obrazovanja

Rad na prevenciji, umjesto fokusiranja na represivne mjere, ključ je borbe protiv radikalizacije. U tom smislu, dionici uključeni u pružanje formalnog i neformalnog obrazovanja predstavljaju prvu razinu prevencije i suprotstavljanja nasilnom ekstremizmu i radikalizaciji među mladima. Nažalost, dionici u području obrazovanja često su nespremni i neosposobljeni za rad na ovim pitanjima. Učitelji ponekad mogu biti zabrinuti uhvatiti se u koštac s takvim novim i nepoznatim izazovima kao što su radikalizacija i nasilni ekstremizam.

Neke od institucija formalnog obrazovanja, kako bi spriječile i suzbile radikalizaciju i ekstremizam, morale bi proći holistički pregled, uključujući i pregled škola kao sredina utemeljenih na ljudskim pravima, kako u smislu metoda tako i u pogledu nastavnog plana i programa. Edukacija mladih o ljudskim pravima pridonosi procesu pozitivne izgradnje njihovog identiteta i suprotstavljanju negativnim utjecajima koji mogu proizaći iz različitih ideologija i ekstremističkih platformi.

Obrazovni sustavi, formalni i neformalni, trebali bi se usredotočiti na izgradnju kompetencija kao što su kritičko razmišljanje, dijalog i mirno rješavanje sukoba. Ta su područja ključna za osnaživanje mladih ljudi na razmišljanje, komunikaciju s drugima, smireno usmjeravanje i izražavanje svojih mišljenja, odbacivanje poziva na nasilje i netoleranciju te odustajanje od nasilnog ponašanja. Potrebno je ojačati kapacitete obrazovnih institucija, nastavnika i osoba koje rade s mladima za poučavanje ovih kompetencija.

I formalno i neformalno obrazovanje treba promicati poštivanje i uvažavanje različitosti, posebice u korištenju jezika, te treba naglasiti kako se kriminal, posebice terorizam, ne može identificirati s određenim etničkim, rasnim, vjerskim ili drugim skupinama. Obrazovanje je ključno za razvoj i promicanje zajedničkih narativa tolerancije i međusobnog razumijevanja koji su ključni u borbi protiv diskriminacije i govora mržnje.

Obrazovni sektor treba se povezati sa i integrirati u svoj rad vjerske obrazovne institucije, kao i pojedince koji su predani miru i zastupaju širok raspon uvjerenja. Na taj će način sustavi učenja promicati njihovu interoperabilnost i prihvaćanje različitosti, dok će u isto vrijeme obrazovanje imati snažne međuvjerske pristupe.

Dionici u području civilnog društva mladih

Opasnost od radikalizacije i ekstremizma među mladima često je potaknuta pitanjima diskriminacije, isključenosti i marginalizacije. To su teme koje su najbliže radu civilnog društva mladih. Organizacije mladih trebale bi imati ulogu u njegovanju osjećaja pripadnosti društvu i poticanju razvoja aktivnog, građanskog i demokratskog angažmana svih mladih ljudi. Potrebni su dodatni naponi kako bi se doprlo do onih mladih ljudi koji su izolirani, osjećaju se neangažiranim i doživljavaju isključenost po drugim osnovama. Ovi naponi su ključni u borbi protiv radikalizacije i ekstremizma. Organizacije mladih također mogu odigrati važnu ulogu u podršci mladima i njihovim „hibridnim“ identitetima koji se često oslanjaju na društvene medije i pripadaju različitim skupinama.

Civilno društvo bi također trebalo poduzeti mjere za promicanje i zaštitu demokracije, što znači društva u kojem su pojedinci, unatoč svojim razlikama, ujedinjeni oko zajedničkih, univerzalnih vrijednosti ljudskih prava i pluralističkih demokracija. Civilno društvo mladih zauzima središnje mjesto u kreiranju inicijativa za borbu protiv radikalizacije i ekstremizma kroz neformalno obrazovanje. To također može uvesti partnerstvo s modernim medijima (internet i društveni mediji), ali i s javnim sektorom i poduzećima.

Rad s mladima može promicati koheziju kroz umjetničke i sportske inicijative koje rezultiraju jačanjem međukulturalnog dijaloga, pomirenja i integracije. Ove aktivnosti rada s mladima mogu pomoći u izgradnji mostova između podijeljenih skupina ili okupiti zajednice mladih kroz neutralnu aktivnost u kojoj će se zajednički uključiti. Vrlo često u određenim četvrtima u Europi moguće je pronaći neangažirane mlade ljude koji nikad nisu susreli druge mlade ljude iz različitih etničkih, društvenih, vjerskih, kulturnih skupina. Rad s mladima ima ulogu stvoriti takve mostove i vratiti vrijednost različitosti među mladima.

Rad s mladima također može podržati mlade koji surađuju s lokalnim poduzećima i uključuju se u lokalni gospodarski razvoj. Tijekom godina čak se i EU program za mlade usredotočio na potporu zapošljivosti i poduzetništvu mladih. Uključivanje članova zajednice i priznanje od strane vođa zajednice može biti snažan poticaj za mlade kako bi se uključili u ovu vrstu aktivnosti.

Mediji, internet posrednici uključujući i tehnološke tvrtke

Odgovornost za odgovaranje od govora mržnje, radikalizacije i ekstremizma na internetu ne leži samo u rukama obrazovanja i rada s mladima. Medijske i tehnološke tvrtke moraju biti na čelu odgovora na veliki broj nasilnih ekstremističkih, ksenofobnih i netolerantnih internetskih sadržaja i ponašanja usmjerenih protiv vjerskih skupina, etničkih manjina, žena i pripadnika LGBT zajednice. Ljudska prava i temeljne slobode jednako se primjenjuju online i offline, čak i ako je potrebno više vremena kako bi se tijela za provođenje zakona natjerala na djelovanje u digitalnom okruženju. Pozitivan primjer koji pokazuje snagu civilnog društva mladih i potrebu zagovaranja onih koji bi mogli biti žrtve ekstremizma je slučaj protiv *Twittera* u Njemačkoj. Dvije skupine tuže *Twitter* u Njemačkoj, tvrdeći kako društvena mreža nije uklonila šest postova koji napadaju Židove i negiraju holokaust nakon što su prijavljeni. Ovo će biti jedinstven slučaj u kojem će tehnološke tvrtke morati implementirati vlastite odredbe i uvjete pružanja usluge.³⁷ Uz strože kontrole i nadzor, tehnološke tvrtke također mogu mapirati i ukloniti prostore koje koriste radikalne skupine za širenje dezinformacija i novačenje mladih ljudi.

Osim toga, važno je očuvati i zaštititi slobodu izražavanja i ta ograničenja ne bi trebala ići nauštrb poštivanja i učinkovite zaštite prava drugih. Prijavljivanje i označavanje nezakonitog i ekstremističkog

³⁷ Iz BBC News: Twitter sued over anti-Semitic posts left online, 2023 <https://www.bbc.com/news/technology-64404590>

sadržaja na internetu poboljšat će sigurnu upotrebu društvenih medija, uključujući smanjenje rizika i uklanjanje sadržaja mržnje i nasilnog ekstremizma.

Mediji bi također trebali surađivati s mladim online aktivistima i organizacijama mladih koje se zalažu za promicanje ljudskih prava na internetu. Moguće inicijative uključuju stvaranje online mreža mladih aktivista za ljudska prava i pružanje obuke za online kampanje protiv netolerancije i diskriminacije. Neki primjeri postoje unutar raznih europskih projekata koji imaju za cilj podržati razvoj protunarativa kod mladih, obučavajući ih nenasilnom odgovoru na online nasilje i mržnju, kao i povezujući online i offline napore.³⁸

Ekstremističke skupine sve više koriste tradicionalne i moderne medije za širenje svojih narativa i regrutiranje novih sljedbenika. Ne samo kanali društvenih medija, već i tradicionalni mediji često šire poruke diskriminacije, predrasuda i dodaju slojeve neangažiranosti. Mladi su posebno izloženi riziku od radikalizacije i ekstremizma zbog upotrebe društvenih medija i interneta, u kombinaciji s raznim osobnim i kontekstualnim čimbenicima. Društveni mediji, kao i tradicionalni mediji, u nekim su zemljama glavni izvor informacija za većinu stanovništva. Mediji mogu pridonijeti suzbijanju radikalizacije i ekstremizma među mladima pružajući im platformu za izražavanje svog identiteta, zabrinutosti i frustracija te načina da ih se čuje u društvu. Oni također mogu pomoći doprijeti do ranjivih mladih ljudi koji su odvojeni od svojih zajednica i društva općenito.

Protunarativi ekstremizmu su oni koji promiču toleranciju, međukulturni i međureligijski dijalog. Sve zajednice treba osnažiti kako bi bile aktivne pomoću poruka koje uzimaju u obzir lokalni kontekst i kulturu, kao i izazove i moguće osjećaje izoliranosti, uskraćenosti i nedostatka perspektive s kojima se suočavaju njihovi članovi i mladi. Mladi se također mogu baviti novinarstvom ili provoditi konkretne projekte na internetu za promicanje tolerancije, međukulturalnog i međureligijskog razumijevanja ili stvarati protunarative govoru mržnje. Njihovi glasovi bili bi posebno snažni u zaustavljanju ekstremizma i radikalizacije te suzbijanju nasilja među svojim vršnjacima.

³⁸ Example: We CAN for Human Rights Speech is a joint EU-Council of Europe project <https://www.coe.int/en/web/inclusion-and-antidiscrimination/wecan4hrs>

Definiranje metoda i metodologija za edukaciju o antiradikalizaciji

Rad s mladima i neformalno obrazovanje ključni su pristupi u prevenciji i zaštiti mladih ljudi od radikalizacije i nasilnog ekstremizma, online i offline. Različite metodologije koje se mogu primijeniti uglavnom su iz područja obrazovanja za ljudska prava i obrazovanja za globalno građanstvo. Nekoliko postojećih okvira definira obrazovanje o ljudskim pravima uglavnom kao obrazovanje **o, kroz i za** ljudska prava. To znači kako polaznici edukacije o ljudskim pravima uče više o ljudskim pravima, kroz iskustvo i življenje ljudskih prava, kako bi postali aktivni u promicanju i životu u skladu s ljudskim pravima.

Sljedeći dio sadrži 4 područja rada s mladima i neformalnog obrazovanja, koja su ključna za primjenu metodologija obrazovanja protiv radikalizacije:

- Kritičko mišljenje
- Medijska pismenost
- Obrazovanje o ljudskim pravima protiv terorizma
- Rad s mladima o religiji i uvjerenjima

Kritičko mišljenje

Neformalno obrazovanje treba promicati kritičko razmišljanje jer su neke od njegovih osnovnih karakteristika holističko i otvoreno mišljenje. No, također možemo reći kako mnogi treneri neformalnog obrazovanja i osobe koje rade s mladima ne razumiju dovoljno dobro koncept kritičkog mišljenja te propuštaju prilike u procesu učenja kako bi više promovirali vještine kritičkog mišljenja tijekom sažimanja i analize određene aktivnosti. Kako bi ono bilo primjenjivije u metodologijama neformalnog obrazovanja, važno je definirati koje su vještine srž kritičkog mišljenja, kao i kako se te vještine uče kroz obrazovne aktivnosti i aktivnosti za mlade.

Veoma dobar pregled pruža Jonathan Haber sa MIT-a³⁹, a u nastavku je sažetak njegova rada: "Kritičko mišljenje uključuje razmišljanje na strukturiran način, ono je produktivno i 'logično', a logika opisuje niz sustava za sustavno razmišljanje... Vješti kritički mislioci također moraju biti vješti u prevođenju govornog i pisanog jezika u precizne izjave koje se mogu ugraditi u logičku strukturu. Ovaj proces prevođenja jednako je umjetnost koliko i znanost, ali s vježbom studenti mogu izvesti ovu vrstu prijevoda na bilo čemu, od povijesnih ili književnih dokumenata do znanstvenih ideja i matematičkih dokaza"⁴⁰

Imajući to na umu, postoje neke specifične vještine koje pomažu u daljnjem razvoju kritičkog mišljenja, a koje su vrlo važne za razvoj mladih i za koje se predlaže da budu istaknute tijekom budućih aktivnosti rada s mladima. Ove vještine su:

- Strukturirani argumenti koji se obično koriste za rasprave i bolje razumijevanje razloga koji stoje iza vlastitog razmišljanja. Koristeći strukturirane argumente, mladi bi trebali propitivati i analizirati probleme iz različitih perspektiva kako ne bi prihvatili radikalizaciju i ekstremizam kao činjenicu.
- Percepcije i perspektive još su jedno područje intervencije s kojim su osobe koje rade s mladima vrlo dobro upoznati. Osnova za promicanje interkulturalnog dijaloga je u ispitivanju i razvijanju razumijevanja različitih perspektiva, u okviru međusobnog priznavanja i

³⁹ Jonathan Haber, *Critical Thinking Essentials*, MIT Press. LogicCheck.net:

<https://www.insidehighered.com/views/2020/03/02/teaching-students-think-critically-opinion>

⁴⁰ Teaching students to think critically (opinion) - Inside Higher Ed.

<https://www.insidehighered.com/views/2020/03/02/teaching-students-think-critically-opinion>

prihvatanja ljudskog dostojanstva svih uključenih. Na taj način mladi bi trebali izgraditi stav kako svatko može doživjeti i interpretirati interakcije i informacije na različite načine, a ta se tumačenja mogu mijenjati tijekom vremena. Međutim, kako bi se svima omogućilo da se mijenjaju, rastu i razvijaju, dostojanstvo svake osobe treba poštivati na nenasilan način.

- Koncept istine u svijetu informacija još je jedno područje koje je vrlo važno za rad na medijskom opismenivanju i koje se prožima s kritičkim mišljenjem. Ideja o nedostatku informacija više nije točna, ali danas postoji nova tema, a to su informacijsko zagađenje i komore odjeka. Potrebno je kritičkim razmišljanjem ispitati vlastitu komoru odjeka i shvatiti nešto više iz cjelovite slike društva i svijeta u kojem živimo. Također je važno promisliti koncept univerzalnosti istine i imati pristup višestrukim i međusobno povezanim istinama.
- Sjećanje, suočavanje s emocijama i traženje socijalne pravde također su neka područja u kojima je kritičko razmišljanje vrlo važno. To su područja koja sama po sebi nisu kritičko razmišljanje, ali primjena kritičkog pregleda i analize može pomoći u prevladavanju ljutnje, bijesa, nemoći i razočaranja zato što su svijet i prošlost bili nepravedni. Važno je zapamtiti, žaliti, poštovati i tražiti socijalnu pravdu bez ponavljanja istih zločina. Mržnja i patnja se ne mogu riješiti mržnjom i patnjom. Takve poruke moraju postati dio ključnih obrazovnih pristupa protiv radikalizacije i ekstremizma.
- Osnaživanje kako biste bili nositelji promjena kroz nenasilje također je povezano sa svim ranije navedenim, a važno je omogućiti mladima biti osnaženi, umreženi, informirani i podržani kako bi tražili i radili za pravedniji svijet kroz nenasilje, dijalog, razmjenu ideja i suradnju. Samo je tako moguć napredak.

Medijska pismenost

Kao što je navedeno u *Compassu*, priručniku za obrazovanje o ljudskim pravima ⁴¹ „mediji, informacijske i komunikacijske tehnologije igraju središnju ulogu u životima mladih ljudi danas i među glavnim su čimbenicima koji su oblikovali sadašnju generaciju mladih. Mnogi mladi ljudi mogu se smatrati digitalnim domorodcima: oni odrastaju u okruženju u kojem su IT tehnologije dio svakodnevnog života, a djeca uče koristiti digitalne uređaje prije nego što počnu hodati ili govoriti. Čak bi se i njihove strukture mozga trebale razlikovati od onih prethodnih generacija! Međutim, postojanje takvog digitalnog jaza između mladih i generacije njihovih roditelja dovedeno je u pitanje.”⁴² Ključni argumenti glase kako je takozvani digitalni jaz posljedica izloženosti i pristupa tehnologiji, a to može biti ukorijenjeno u ekonomskim, društvenim, političkim i drugim ograničenjima (kao što je diskriminacija na primjer).

U digitalnom društvu informacije apsorbiramo iz različitih izvora. Tradicionalni mediji poput televizije sve se rjeđe koriste kao izvor vijesti i slijede put radija i tiskanih novina. Danas se informacije uglavnom distribuiraju putem društvenih medija koji mogu voditi do različitih izvora na službenim i neslužbenim web prostorima, kao što su blogovi, vlogovi, priče, *TikTok*-ovi itd. Novi način „konzumacije“ vijesti zabavan je i zanimljiv, a u digitalnom društvu svatko je kreator vijesti. To stvara mnoge zamke jer nisu svi obučeni za stvaranje vijesti, provjeru njihovog sadržaja, pridržavanje etičkih pitanja vezanih uz vijesti i preuzimanje odgovornosti za sadržaj koji objavljuju na internetu. S druge strane, u ovom svijetu preopterećenosti informacijama, mladi ljudi nisu osposobljeni nositi se s vijestima, birati relevantne vijesti, provjeravati sadržaj te kritički sagledavati izvore i namjere. Zbog

⁴¹ Media, Compass Manual for Human Rights Education, online thematic pages, <https://www.coe.int/en/web/compass/media#19>

⁴² Read more: VanSlyke Timothy, Digital Natives, Digital Immigrants: Some Thoughts from the Generation Gap; <http://technologysource.org/?view=article&id=77>

toga su društvene mreže postale savršen prostor za radikalizaciju i promicanje ekstremizma koji vodi u nasilje. Nedavna izvješća o ponašanju mladih na internetu ukazuju na povezanost između nasilja na internetu i načina na koji se ono manifestira u "stvarnom životu" kao agresivno i nasilno ponašanje prema drugima.

Zbog ovih čimbenika medijska pismenost postaje sve važniji dio obrazovanja (uključujući i neformalno obrazovanje), socijalnog rada, kulturne i informacijske politike svake zemlje u svijetu. Europska komisija ima nekoliko vodećih inicijativa za potporu medijske pismenosti u različitim sferama života, kao što su:⁴³

- Europski tjedan medijske pismenosti koju je uspostavila Europska komisija s ciljem „promicanja vještina i projekata medijske pismenosti diljem EU“;
- Europske nagrade za medijsku pismenost također su sekundarna inicijativa za nagrađivanje inspirativnih i utjecajnih projekata u području medijske pismenosti;
- Stručna skupina Europske komisije također okuplja aktere medijske pismenosti „kako bi identificirali, dokumentirali i širili dobre prakse u području medijske pismenosti i poboljšali koordinaciju između različitih zainteresiranih strana diljem EU-a“.

Rad na medijskom opismenjavanju ne odvija se samo u Europi. Primjer toga je Media Literacy Now, inicijativa iz SAD-a koja ima za cilj stvoriti sustav javnog obrazovanja temeljen na medijskoj pismenosti, koju naziva „vještinama pismenosti 21. stoljeća koje su im potrebne za zdravlje, dobrobit, ekonomsko sudjelovanje i aktivno državljanstvo.“⁴⁴ Za ovu inicijativu, medijska pismenost znači „primjenjivati kritičko mišljenje na medijske poruke i korištenje medija za kreiranje vlastitih poruka – ključna vještina 21. stoljeća. Medijska pismenost ključna je za zdravlje i dobrobit te buduće sudjelovanje mladih ljudi u građanskom i gospodarskom životu naše demokracije.“

Novi aspekt društvenih medija koji ih čini relevantnim, ali i opasnim, povezan je s prikupljanjem korisničkih preferencija. Mladi ljudi bezbrižno dijele svoje osobne podatke, čineći ih lako dostupnima neželjenom utjecaju, uključujući regrutere koji promiču nasilni ekstremizam i radikalizaciju, kao i druge online predatore. Činjenica jest kako je većina društvenih medija nenadzirano online okruženje u kojemu može biti svakakvih ekstremnih poruka, okrutnih i ponižavajućih fotografija, videa, priča čiji je cilj izazivanje emocija i zlouporaba tih emocija.

Kako bi odgovorile na te izazove, mnoge zemlje rade na razvoju zakona koji će ograničiti zlouporabu interneta koji nadilaze tipični kodeks ponašanja za različite društvene medije, koji će upravljati medijima na internetu i ograničiti štetne učinke raznih online regruteri i zagovornici mržnje. No, dok ne dođe taj trenutak, ključni aspekt na kojem treba raditi je onaj vezan uz medijsku pismenost i zapravo „probavljanje“ dostupnih medija.

Svrha metoda koje se koriste u radu s mladima vezanim uz medijski odgoj je učiniti mlade kritičnijim i osvještenijim korisnicima i stvarateljima medija. Metode medijskog obrazovanja trebale bi mladima omogućiti veću svijest o trenutnim okolnostima stvaranja medija i dijeljenja sadržaja, kako bi mogli razlikovati kvalitetu informacija, njihovu pouzdanost, provjerljivost i druga svojstva (namjeru vijesti, kontekst i sl.). Medijska edukacija stvara selektivne potrošače društvenih medija spremnih za današnje digitalno društvo, sprječava mlade da budu ranjivi na oglašavanje i pomaže im u očuvanju internetske sigurnosti i privatnosti.

Još jedan koristan alat u ovom području je iz Vijeća Europe, tj. Preporuka o osnaživanju djece u novom informacijskom i komunikacijskom okruženju (2006.) koja "navodi da zemlje članice trebaju imati koherentnu informacijsku pismenost i strategiju osposobljavanja prikladnu za osnaživanje djece i njihovih odgajatelja u svrhu što boljeg korištenja informacijsko-komunikacijskih usluga i

⁴³ Shaping Europe's Digital Future, Media literacy, European Commission,

<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/media-literacy>

⁴⁴ Media Literacy Now, USA advocacy group, <https://medialiteracynow.org/>

tehnologija. Važnost promicanja internetskih vještina i pismenosti ponovno je potvrđena u drugoj Preporuci (2009.) 22, koja poziva države članice da razviju i promiču – u suradnji s dionicima iz privatnog sektora i civilnog društva – strategije za zaštitu djece od štetnog sadržaja i ponašanja, a koji ujedno zagovaraju njihovo aktivno sudjelovanje u novom informacijskom i komunikacijskom okruženju.”⁴⁵

Obrazovanje o ljudskim pravima protiv terorizma

Compass, priručnik za obrazovanje o ljudskim pravima, identificira “dva ključna područja u kojima koncepti ljudskih prava i terorizma mogu doći u sukob: prvo se, najočiglednije, tiče samog terorističkog čina; drugi se odnosi na mjere koje mogu poduzeti službena tijela u procesu borbe protiv terorizma.”⁴⁶

Kroz različite aktivnosti temeljene na ljudskim pravima, mladi uče kako definirati terorizam, posebice sa stajališta ekstremizma i radikalizacije. Ovu temu promatramo i iz perspektive ljudskih prava, odnosno kako je definirano u *Compassu*, „čin teroriziranja pripadnika stanovništva predstavlja povredu njihovog dostojanstva i prava na osobnu sigurnost, u najboljem slučaju, te povredu prava na život, u najgorem slučaju... Pojavljuju se brojna pitanja u vezi s ljudskim pravima i borbom protiv terorizma i gotovo je neizbježno kako će postojati stalna napetost između mjera koje vlada smatra potrebnima za zaštitu stanovništva i prava koja će možda morati ograničiti u cilju zaštite stanovništva.”⁴⁷

Aktivnosti protiv terorizma i ekstremizma, u okviru rada s mladima, mogu imati više slojeva metodoloških pristupa i smjernica:

- Aspekt prevencije, osiguravajući da su mladi ljudi svjesni ekstremističkog novačenja, da prepoznaju rane znakove upozorenja i znaju kako zatražiti pomoć;
- Prevencija kroz socijalizaciju, podrška mladima kako se ne bi osjećali izolirano zbog čega mogu postati ranjivi na razne prijetnje terorizma;
- Podrška mladim ljudima koji doživljavaju traumu i žrtvama koje bi mogle potpasti pod online ekstremizam ili onima koji su bili pogođeni radikalizacijom i ekstremizmom.

Aktivnosti koje provode osobe koje rade s mladima mogu uključivati druge segmente društva kao što je rad s tijelima za provođenje zakona (policijom, tužiteljima itd.) ili institucijama za ljudska prava u zemlji kao što su pravobranitelji, tijela za jednakost i povjerenstva. Na taj način rad s mladima i obrazovne aktivnosti za ljudska prava stvaraju izravnu vezu sa stvarnim životom i podržavaju dijalog među mladima, uključujući one koji su pogođeni radikalizacijom i javnim službama. Ove aktivnosti bi trebale biti:

1. Zajednički planirane s ostalim partnerima!

Faza planiranja može uključivati policijske službenike odgovorne za odnose sa zajednicom ili policiju u zajednici ako takva postoji u zemlji. Oni mogu raditi zajedno s osobama koje rade s mladima i pripremati aktivnosti vezane uz obrazovanje o ljudskim pravima, kao i informirati mlade o postojećoj podršci koju policija može pružiti ako primijete znakove nasilne radikalizacije ili ekstremizma.

⁴⁵ Implementing European and International Standards on Media and Information Literacy in various domestic institutions, Council of Europe office in Bosnia and Herzegovina, 2021, <https://rm.coe.int/mil-eng-study-1-implementing-mil-standards-rozgonvikostic/1680a666ca>

⁴⁶ Compass manual for human rights education, section on Terrorism <https://www.coe.int/en/web/compass/war-and-terrorism>

⁴⁷ Compass manual for human rights education, section on Terrorism <https://www.coe.int/en/web/compass/war-and-terrorism>

2. Implementirane u sigurnom okruženju za sudionike radi izgradnje povjerenja i samopouzdanja

Sigurno okruženje, kako je definirano rječnikom, je „mjesto koje bi trebalo biti slobodno od pristranosti, sukoba, kritike ili potencijalno prijetućih radnji, ideja ili razgovora.“⁴⁸ Sigurno okruženje prepoznaje kako su pristranost, kritika i sukobi dio dijaloga i učenja, stoga se ne usredotočuje na njihovo iskorjenjivanje, već na osiguravanje kako svatko može razmišljati o njima i učiti od njih kad se pojave. U sigurnom okruženju, osobe koje rade s mladima mogu otvoriti pitanja koja su osobna: identitet, pripadnost, prihvaćanje, sukobljene vrijednosti različitih identiteta itd., kao i pitanja koja su više društvena: socijalna pravda, koncept jednakosti i jednakosti, prošlo ugnjetavanje, pravda i mogućnosti jednakosti, itd.

3. Zasnovane na ljudskim pravima i obrazovanju o ljudskim pravima

I na kraju, važno je zapamtiti kako osobe koje rade s mladima nisu istražitelji koji rade protiv ekstremizma, već rade na prevenciji. Stoga bi glavni zadatak bio provoditi aktivnosti koje se istinski temelje na obrazovanju za ljudska prava. Važno je razmisliti i provjeriti nude li aktivnosti prostor za obrazovanje o ljudskim pravima, kroz i za ljudska prava. To znači kako ove teške teme radikalizacije i ekstremizma treba promatrati kroz okvire ljudskih prava, kroz doživljavanje i življenje ljudskih prava kroz razumijevanje kako ekstremizam utječe na ljudska prava i promicanje života u skladu s ljudskim pravima kao načina prevencije radikalizacije.

Rad s mladima o religiji i uvjerenjima

Rad s mladima trebao bi se baviti svim aspektima života mladih ljudi, uključujući vjeru i uvjerenja. Kao što je definirano u *Compassu*, priručniku za obrazovanje o ljudskim pravima – “vjera je problem s kojim se mnogi mladi ljudi suočavaju u svakodnevnom životu kod kuće, u javnosti, na poslu ili u školi. Rad s mladima može pomoći da vjerske razlike postanu čimbenik kulturnog obogaćivanja mladih umjesto da budu izvor konfrontacije, osobito sa stajališta međusobnog razumijevanja, tolerancije i prihvaćanja različitosti.”⁴⁹

Posljednjih desetljeća, osobe koje rade s mladima i treneri postali su puno svjesniji i otvoreniji za potencijalnu ulogu religije. U Europi se rad s mladima razvijao dijelom kroz rad crkava, poput *Don Bosco* klubova za mlade ili *YMCA - Young Men's Christian Association*, no danas se mijenja i prilagođava i drugim religijama. U radu s mladima, rad na vjeri i uvjerenjima može imati različite oblike:

1. Kao glavna tema aktivnosti: religija i uvjerenja su srž procesa učenja i planiranih ciljeva. To znači kako aktivnost postavlja pitanja o ulozi vjere u životima mladih, njihovim težnjama, željama i shvaćanjima vjere. Jedan od valjanih ciljeva djelovanja je poticanje međureligijskog dijaloga, što znači kako mladi imaju kulturu prihvaćanja različitih vjera, kao i slobodu izbora vjere ili da uopće ne budu religiozni.
2. Aktivnost o različitosti uz popratni aspekt međureligijskog dijaloga također je jedan od načina rada na ovim temama. Aktivnost može promicati dijalog kako bi se poboljšalo razumijevanje religija, ali također može poslužiti za istraživanje pojmova religije i ljudskih prava, građanstva, sudjelovanja itd. Ove aktivnosti rada s mladima također pridonose vjerskom prihvaćanju i osnažuju mlade na razgovor o svojim izborima, sličnostima, razlikama i posljedicama tih izbora te da traže svoja najbolja rješenja.

⁴⁸ Merriam Webster dictionary <https://www.merriam-webster.com/dictionary/safe%20space>

⁴⁹ Compass, Manual for human rights education, theme on religion and belief <https://www.coe.int/en/web/compass/religion-and-belief>

-
3. Aktivnost koja je osjetljiva na vjeru je takva aktivnost koja uzima u obzir razlike vjere i uvjerenja unutar grupe mladih ljudi i predlaže niz praktičnih rješenja kako bi aktivnost bila dostupna svima. Neka od tih rješenja mogu biti na primjer: različita pravila prehrane u različitim religijama, mjesto i vrijeme molitve, veliki praznici u različitim vjerskim kalendarima i svakodnevne prakse različitih vjerskih skupina tijekom tih praznika. Na primjer, tijekom aktivnosti koja se održava petkom, bilo bi dobro imati vremena za džumu namaz u slučaju kako sudionici to žele. Tijekom ramazana može biti potrebno osigurati obroke nakon zalaska sunca (iftar). Slično tome, za kršćane može postojati potreba da odvoje vrijeme za molitvu tijekom tjedna.

Rad s mladima trebao bi izbjegavati ignoriranje vjerskih identiteta nekih mladih ljudi koji pohađaju aktivnosti. Osjetljivost za religijsku različitost koja može postojati u različitim skupinama mladih također je način za prepoznavanje jedinstvenosti svakog od mladih ljudi prisutnih na aktivnosti i način za izbjeći odvajanje i izolaciju. Na taj način rad s mladima može promovirati međusobno poštovanje i razumijevanje, što je ključna kompetencija u borbi protiv predrasuda i diskriminacije.

ZAKLJUČAK

Pandemija covid-19 rezultirala je poremećajem društvenih odnosa i odnosa u zajednici, a obrazovanje je postalo manje dostupno nego prije, što je rezultiralo manjom potporom mladim ljudima i više online manipulacije teorijama zavjere, govorom mržnje, ekstremnim i radikalnim mišljenjima i osjećajem nemoći. Opasnost od radikalizacije i ekstremizma među mladima često je potaknuta pitanjima diskriminacije, isključenosti i marginalizacije. To su teme koje su najbliže radu osoba koje rade s mladima i organizacija mladih.

Radom s mladima i poticanjem razvoja aktivnog, građanskog i demokratskog angažmana sustavi rada s mladima sprječavaju nasilnu radikalizaciju i ekstremizam. Potrebni su dodatni naponi kako bi se doprlo do onih mladih ljudi koji su izolirani, osjećaju se neangažiranim i doživljavaju isključenost po drugim osnovama. Organizacije mladih su središnje u stvaranju inicijativa za borbu protiv radikalizacije i ekstremizma kroz neformalno obrazovanje. To također može uvesti partnerstvo s modernim medijima (internet i društveni mediji), ali i s javnim sektorom i poduzećima.

Rad s mladima i neformalno obrazovanje ključni su pristupi u sprječavanju mladih ljudi od radikalizacije i nasilnog ekstremizma, online i offline. Rad s mladima može promicati koheziju kroz umjetničke i sportske inicijative koje rezultiraju jačanjem međukulturalnog dijaloga, pomirenja i integracije. Ove aktivnosti rada s mladima mogu pomoći u izgradnji mostova između podijeljenih skupina ili okupiti zajednice mladih kroz neutralnu aktivnost u kojoj će se zajednički uključiti. Različite metodologije koje se mogu primijeniti uglavnom su iz područja obrazovanja za ljudska prava i obrazovanja za globalno građanstvo. Nekoliko postojećih okvira definira obrazovanje o ljudskim pravima uglavnom kao obrazovanje **o**, **kroz** i **za** ljudska prava. To znači kako polaznici edukacije o ljudskim pravima uče više o ljudskim pravima, kroz iskustvo i življenje ljudskih prava, kako bi postali aktivni u promicanju i životu u skladu s ljudskim pravima.

Predložena područja rada kao što su kritičko razmišljanje, medijska pismenost, obrazovanje o ljudskim pravima protiv terorizma i rad s mladima na vjeri i uvjerenjima načini su poboljšanja društvene kohezije i borbe protiv nasilne radikalizacije i ekstremizma.

Opći i zajednički dojam jest kako organizacije za mlade imaju entuzijazam za angažirati se i preuzeti važnu ulogu u borbi protiv nasilne radikalizacije i ekstremizma. No osim toga, također je važno da ih drugi dionici u društvu prepoznaju, priznaju, osiguraju resurse, ponude partnerstva i smjernice kako bi se mogao ostvariti stvarni učinak ovog rada i pravi međusektorski pristup.

LITERATURA

- Preventing Terrorism and Countering Violent Extremism and Radicalization that Lead to Terrorism: A Community-Policing Approach (Organization for Security and Co-operation in Europe, 2014), Available at: <https://www.osce.org/secretariat/111438?download=true>
- Government of Canada, National Strategy on Countering Radicalisation to Violence of Canada, 2018, page 7, ISBN: 978-0-660-28894-9
- UN Secretary General's 2015 Plan of Action to Prevent Violent Extremism is available at: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/70/674
- European Commission's against racism and intolerance, info leaflet, Council of Europe, <https://rm.coe.int/leaflet-ecri-2022/1680a969e9>
- Dealing with propaganda, misinformation and fake news, Council of Europe's Free to speak, safe to learn campaign <https://www.coe.int/web/campaign-free-to-speak-safe-to-learn/dealing-with-propaganda-misinformation-and-fake-news>
- Flash Eurobarometer 464, 2018, https://data.europa.eu/data/datasets/s2183_464_eng?locale=en
- Wardle & Derakhshan, H., 2017. Information Disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making. Strasbourg, France: Council of Europe.
- News: Fake News, Misinformation & Disinformation - University of Washington. <https://guides.lib.uw.edu/c.php?g=345925&p=7772376>
- What are Deepfakes and how can you spot them, The Guardian, 2020, <https://www.theguardian.com/technology/2020/jan/13/what-are-deepfakes-and-how-can-you-spot-them>
- Harvard Kennedy School, the journalist's resource, <https://journalistsresource.org/health/boston-marathon-bombings-lessons/>
- Anne Speckhard & Molly Ellenberg, Is Internet Recruitment Enough to Seduce a Vulnerable Individual Into Terrorism? 2020, <https://www.icsve.org/is-internet-recruitment-enough-to-seduce-a-vulnerable-individual-into-terrorism>
- Discussion Paper | Root Causes of Radicalization in Europe and the Commonwealth of Independent States (UN Development Programme, 2016).
- Youth Social exclusion and lessons from youth work, Eurydice and Policy Support Unit (P9) of the Education, Audiovisual and Culture Executive Agency (EACEA),
- Poverty and radicalisation into violent extremism: a causal link? Atle Mesøy, 2013, Norwegian peacebuilding resource centre
- European Union Terrorism Situation and Trend Report 2018 (EUROPOL, 2018),
- Claire Provost and Lara Whyte, "Why are women joining far-right movements, and why are we so surprised?" (OpenDemocracy.net, Jan. 2018)
- RAN Issue Paper: The Root Causes of Violent Extremism (Ranstorp, Radicalisation Awareness Network, European Commission, 2016)
- Committee of Experts on Counter-Terrorism, The Roles of Women in Daesh: Discussion Paper (Council of Europe, 2016)
- el-Said and Barrett, Enhancing the Understanding of the Foreign Terrorist Fighters Phenomenon in Syria (United Nations Office of Counterterrorism, 2017).
- The Challenge of Returning and Relocating Foreign Terrorist Fighters: Research Perspectives (United Nations Counter Terrorism Committee Executive Directorate, 2018)

- Study on Homophobia, Transphobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity Sociological Report: Serbia, Danish Institute of Human Rights, https://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/SerbiaSociological_E.pdf
- Through school student's eyes: impact and challenges of COVID-19 on education systems in Europe, Gilda C. Isernia with the support of Rute Nunes, OBESSU, 2022, www.obessu.org
- Spotlight on COVID-19, Violent Extremism and Anti-Government Movements | October 2022, European Commissions' RAN Network, https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/radicalisation-awareness-network-ran/ran-media/ran-spotlight/spotlight-covid-19-violent-extremism-and-anti-government-movements_en
- Jonathan Haber, Critical Thinking Essentials, MIT Press. LogicCheck.net: <https://www.insidehighered.com/views/2020/03/02/teaching-students-think-critically-opinion>
- Compass Manual for Human Rights Education, online thematic pages, <https://www.coe.int/en/web/compass/>
- VanSlyke Timothy, Digital Natives, Digital Immigrants: Some Thoughts from the Generation Gap; <http://technologysource.org/?view=article&id=77>
- Shaping Europe's Digital Future, Media literacy, European Commission, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/media-literacy>
- Implementing European and International Standards on Media and Information Literacy in various domestic institutions, Council of Europe office in Bosnia and Herzegovina, 2021, <https://rm.coe.int/mil-eng-study-1-implementing-mil-standards-rozgonykostic/1680a666ca>

Outreach Hannover e.V., Njemačka

**Sufinancira
Europska unija**

Financirano sredstvima Europske unije. Izneseni stavovi i mišljenja su stavovi i mišljenja autora i ne moraju se podudarati sa stavovima i mišljenjima Europske unije ili Europske izvršne agencije za obrazovanje i kulturu (EACEA). Ni Europska unija ni EACEA ne mogu se smatrati odgovornima za njih.